

SŁOWO OD WYDAWCY

Kto czyta gazety, kto słucha telewizji, ten dawno już zauważył, że większość dzisiejszych konfliktów i walk ma za przyczynę napięcia na tle narodowościowym. Czasy progresistowskiego optymizmu minęły. Nacjonalizmy nie znikają, lecz nasilają się. Ksenofobia jest wszechobecna. Przyczyna wydaje się prosta: nieznamość innej kultury lub kultur, brak zrozumienia ich inności, wreszcie gruboskórność w odnoszeniu się nie tylko do obcych, lecz i sąsiadów. Każda mniejszość z natury jest drażliwa, nawet drobne zatargi mogą zapoczątkować spiralę niechęci i nienawiści.

Zamyśliwszy przed kilku laty założyć prywatne wydawnictwo, przyjąłem pewien program. Po pierwsze, postanowiłem wydawać tylko takie książki, jakie sam bym kupił. Po drugie, - że przygotuję i wydam serię książek o polskich mniejszościach narodowych. Pierwszą z tej serii była książka „Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce”. Przyjęto ją życzliwie, kupowano chętnie (choć zazdrośni także krytykowali). Echem tej książki są rozliczne badania regionalne, publikacje, wreszcie przygotowana obecnie przy wsparciu Fundacji Kultury nowa, rozszerzona znacznie, ilustrowana wersja w dwu językach: polskim i angielskim. Drugim tomem serii są „Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce”, opracowane z wielkim nakładem pracy oraz iście bazyliąską cierpliwością przez p. mgr. Andrzeja Saładiaka wydane drukiem dzięki pomocy Fundacji Kultury. Mamy nadzieję, że książka nie pozostanie Czytelnikom obojętna i że choć w części osiągniemy cele, jakie mieliśmy na oku, inicjując pracę nad tym tomem.

Ukraińcy są w tej chwili jedną z dwu najliczniejszych grup mniejszości narodowych w Polsce, lecz nasz stosunek do kultury ukraińskiej jest szczególny. Czasem nieprzyjazny z uwagi na niektóre wydarzenia historii najnowszej. Czasem życzliwy ze względu na pamięć historii dawniejszej. Nigdy jednak obojętny. Polskie z ukraińskim jest tak blisko splecione, w dobrym i złym, jak blisko oba narody są ze sobą spokrewnione.

Nadeszła pora, by dać Ukraińcom, zwłaszcza młodym, jakąś satysfakcję za lata krzywd i poniżania, za fałszywą komunistyczną propagandę. Pora, by podać do wiadomości ogółu rejestr masowych wysiedleń, zagłady licznych wiosek, faktów niszczenia bezcennych zabytków. Pora także, by zacząć o UPA pisać „wojsko” i „żołnierze”, a nie - jak dotąd - „bandy”. Bowiem, jak AK i NSZ walczyły o naszą wolność i niepodległość, tak i UPA walczyła o wolność i niepodległość Ukrainy. Trzeba zrozumieć, że to, co nam najdroższe, jest i im najdroższe - choćby to była inna wolność i inna niepodległość.

W serii „Minoritates” przygotowujemy już następne tomy. Będą one omawiać m. in. zabytki i pamiętki kultury niemieckiej w Polsce. Nie da się jednak tego tematu zamknąć w jednym zeszycie. Pierwszy zeszyt obejmie cztery województwa Dolnego Śląska. Następny - Łódź i szerokie okolice tego miasta. Kolejny - pamiętki po niemieckim osadnictwie wzdłuż środkowej Wisły.

Mało która nacja na świecie tak chlubi się tradycją tolerancji, jak polska. Niechże te nasze książeczki przyczynią się do tego, by chluba owa nie była li tylko czczą przechwałką. Poznać – to zrozumieć, zrozumieć – to akceptować.

Kultura ukraińska była obecna w Polsce, polska kultura zaś na Ukrainie od początku istnienia i sąsiedztwa Rusi Kijowskiej i piastowskiej Polski. Przez tysiąc lat, przez zmienne koleje losu i historii, ukryta czy widoczna, trwała wymiana wartości kulturalnych obu spokrewnionych językowo narodów, przemieszanych ze sobą w strefie pogranicza.

Przedmiotem mojej książki są pamiątki i zabytki (oraz miejsca po nich) ukraińskiej kultury na terenie Polski w jej obecnych granicach. Znaczenie kultury ukraińskiej było w Polsce z różnych powodów nie doceniane, często przemilczane, najczęściej zaś – mało znane. Podczas trwającej kilka lat pracy nad tą książką przyświecała mi nadzieja, że jednym posłuży ona jako przewodnik podczas wędrówek po kraju, innych zainteresuje kulturą ukraińską w szerszym zakresie niż mogłem przedstawić w tym skromnym katalogu, jeszcze innym zaś zwróci uwagę na sam tylko fakt, że nie tylko tysiące obiektów kultury polskiej zobaczyć można dzisiaj na terenie niezależnego państwa ukraińskiego, ale równocześnie tysiące obiektów kultury ukraińskiej znajduje się w Polsce.

Praca nad katalogiem

Pierwszym problemem było dla mnie ustalenie granic obszarów, będących pod wyraźnym wpływem kultury ukraińskiej oraz określenie kulturowej przynależności obiektów. Zapewne wątpliwości niektórych Czytelników wzbudzi fakt, że w krąg kultury ukraińskiej włączyłem tę partię Podlasia, która leży w południowej części obecnego województwa białostockiego. Źródła ukraińskie (np. W. Kubijowicz) i polskie (np. S. Glinka, Atlas wschodniosłowiańskich gwar Białostoczczyzny) nie pozostawiają wątpliwości co do przebiegu ukraińsko-białoruskiej granicy językowej na tym terenie (zob. mapę). Zresztą przebieg owej granicy językowej nie ma większego znaczenia przy klasyfikowaniu obiektów; decyduje ich funkcja oraz ew. wpływy w architekturze. Ze strony innych Czytelników spotkać mnie może zarzut włączenia w ukraiński obszar kulturowy łemkowszczyzny (w woj. nowosądeckim i krośnieńskim). Regionem łemkowszczyzny zajmowało się wielu autorów prac naukowych, tak polskich, jak ukraińskich, ale bardzo nieliczni próbowali bądź włączyć Łemków w polski krąg kulturowy, bądź wydzielić ich jako odrębną narodowość. Znacznie częściej niż naukowcy czynili to polscy politycy lub lokalni separatyści. Język, jakim posługują się Łemkowie, jest bez wątpienia jedną z licznych gwar języka ukraińskiego, wykazującą zarówno pewne polonizmy, jak i wpływy słowackie. Podobnie jest z kulturą materialną i duchową Łemków, ale jest to zjawisko typowe dla każdego pogranicza etnicznego. Łemkowie są najdalej na zachód wysuniętą ukraińską grupą etnograficzną. Podstawową masę osiedleńców stanowili tu od zamierzchłych czasów „ruscy górale”, wnosząc dominujące elementy do kultury Łemków.

Miałem również kłopoty z zakwalifikowaniem niektórych obiektów związanych z kulturą wschodnią, znajdujących się w Polsce centralnej i zachodniej. Chodzi głównie o cerkwie prawosławne, wzniesione w czasach zaboru rosyjskiego na potrzeby armii carskiej i licznych wówczas prawosławnych urzędników, z których wielu (tak jak i żołnierzy) było Ukraińcami. Ostatecznie do katalogu zakwalifikowałem tylko te obiekty, z których w okresie międzywojennym korzystali internowani później integrowani żołnierze armii UNR (petlurowcy), których było wszak dziesiątki tysięcy. Obecnie z dawnych carskich cerkwi korzystają rozproszeni po Polsce prawosławni

Ukraińcy, przeważnie dawni mieszkańcy Podlasia i Chełmszczyzny.

Aktualizacja katalogu zamyka się na przełomie 1991 i 1992 roku. Dotyczy to tak podziału administracyjnego, nazw geograficznych, jak i rozmieszczenia parafii prawosławnych i katolickich obrządku bizantyjsko-ukraińskiego. Niektóre dane pochodzą z 1992 roku, co wyraźnie zaznaczam w tekście.

Uwagi natury ogólnej

W książce niniejszej wymienionych jest około 1300 miejscowości i kilka tysięcy obiektów kultury ukraińskiej. Zdaję sobie jednak sprawę z tego, że dane te nie wypełniają całkowicie listy wszystkich pamiątek i zabytków kultury ukraińskiej w Polsce. Wiem, że tę listę można rozszerzyć. Pracę jednak w pewnym momencie trzeba było zamknąć i oddać do druku. Jest to praca pionierska, która ma w zamyśle tak autora, jak i wydawcy zachęcić Czytelników do badań i dociekań, do inwentaryzacji i ochrony tych zabytków. Pracowałem sam i mimo życzliwej pomocy wielu osób oraz instytucji nie byłem w stanie ani odwiedzić wszystkich miejscowości, ani nawet wykorzystać w pełni wszystkich możliwych źródeł. Proszę więc tych, którzy oceniać będą moją pracę, o uwzględnienie wspomnianych realiów.

Da się z pewnością zauważyć np. znaczna dysproporcja w szczegółowości i dokładności opracowania terenu dawnej Galicji oraz Chełmszczyzny i Podlasia. Jest to rezultatem ilości, jakości i dostępności źródeł odnoszących się do poszczególnych obszarów. Nieodzowna jest potrzeba pełniejszego udokumentowania cmentarzy greckokatolickich i prawosławnych na obszarze dawnego zaboru rosyjskiego, rozszerzenia i uaktualnienia informacji o niektórych obiektach pomieszczonych w katalogu. Mimo, iż starałem się korzystać z literatury ostatnich kilku lat, wiele informacji straciło aktualność, zwłaszcza, jeśli chodzi o stan zachowania obiektów oraz o ich obecnych użytkowników.

Zdarzało mi się wiele razy stwierdzić, że informacje w źródłach były nieścisłe lub nawet przekłamane. Mimo ostrożności mogło się zdarzyć, że niektóre błędne dane tu i ówdzie przedostały się do ostatecznego tekstu. Tak czy inaczej, należałoby zweryfikować sporo danych bezpośrednio w terenie. Jak wspomniałem, przekracza to możliwości – nawet fizyczne – pojedynczego badacza; zdołałem odwiedzić tylko część miejsc, o których piszę. Wiele informacji i wskazówek otrzymałem od krajoznawców i regionalistów.

Podziękowanie i prośba

Dziękuję serdecznie wszystkim, którzy pomogli mi w dostępie do niezbędnych źródeł informacji. Dziękuję za wszystkie listy, nadesłane w odpowiedzi na apele, zamieszczone przeze mnie w prasie.

Listów było tak wiele, że nie zdołałem do tej pory na wszystkie odpowiedzieć, za co przepraszam. Słowa szczególnej wdzięczności kieruję do pracowników: Instytutu Sztuki, Ośrodka Dokumentacji Zabytków, Zarządu Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowych i Ogrodowych, Zespołu do Spraw Mniejszości Narodowych w Ministerstwie Kultury i Sztuki i wielu, wielu innych, tak stołecznych, jak i regionalnych. Dziękuję działaczom Związku Ukraińców w Polsce oraz duchownym zarówno prawosławnym, jak i obrządku bizantyjsko-ukraińskiego. Dziękuję również wydawcy, p. Przemysławowi Burchardowi za podjęcie tematu i pomoc w opracowaniu, jak i p. Dorocie Sochackiej za życzliwe rady i trud, włożony w

redagowanie tekstów.

Mimo, iż tekst oddany już został do druku, pracy nad katalogiem zabytków kultury ukraińskiej w Polsce nie uważam za zakończoną. Przeciwnie, praca ta dopiero się zaczęła. Mój katalog – przewodnik jest pionierskim sygnałem. Potrzebne są zarówno dalsze poszukiwania w terenie, jak i praca nad materiałami źródłowymi. Zwracam się więc do wszystkich Czytelników, którzy mogą coś w mym skromnym katalogu poprawić, uzupełnić, uaktualnić, by pisali do mnie na adres: Andrzej Saładiak, 77-300 Człuchów, skr. poczt. 50.

Wszelkie informacje skrzętnie wykorzystam i z góry za nie dziękuję. Na ten sam adres proszę kierować również zapytania ze strony tych osób, które jakąś dziedziną lub jakimś wybranym obszarem kultury ukraińskiej są szczególnie zainteresowane. Chętnie służyć im będę informacjami z mego zasobu wiadomości, materiałów źródłowych i literatury.

UKRAIŃCY W POLSCE

W granicach państwa polskiego przed 1939 rokiem mieszkało przeszło 6 milionów Ukraińców. Dokładnej liczby nie da się jednak ustalić; polski rocznik statystyczny (1939) nie uwzględniał narodowości, lecz wyznanie, bądź język ojczysty. W kategorii wyznań wykazano wówczas 3 336 200 grekokatolików i 3 762 500 prawosławnych, co daje razem nieco ponad 7 milionów. Zważywszy, iż wyznania prawosławne byli także (nieliczni) emigranci rosyjscy, część Białorusinów oraz pewna grupa osób tak zwanych tutejszych, czyli Rusinów nie uświadomionych narodowo, wymieniona liczba 6 milionów Ukraińców nie będzie z pewnością liczbą przesadzoną. A więc mniej więcej co piąty obywatel przedwojennej Polski był Ukraińcem.

Ogromna większość Ukraińców żyła wówczas na południowo-wschodnich terenach państwa, stanowiąc na ogół znaczną, lub przynajmniej znaczącą większość ludności wiejskiej. W miastach większych natomiast dominowała ludność polska, w małych – żydowska. Zachodnia granica etnicznego obszaru ukraińskiego sięgała w Karpatach prawie do Dunajca, w rejonie Przemyśla i Rzeszowa obejmowała lewy i prawy brzeg Sanu, biegnąc dalej ku północy między Zamościem i Lublinem, dochodząc wreszcie do Siedlec i Łomży. Nigdzie na ogół granica ta nie miała ani ostrego, ani nawet wyraźnego zarysu, w ciągu bowiem tysiącletniego sąsiedztwa Polaków i Ukraińców (oraz kilkuset lat współżycia we wspólnym państwie) na styku terytoriów etnicznych powstało przemieszanie języków, wyznań i poczucia tożsamości. Granice księstw i ziem zmieniały się w ciągu dziejów wielokrotnie. Przesuwały się także granice zasięgów językowych. Największą trwałość wykazała granica etnograficzna.

Po ostatnim rozbiórce Polski, dokonanym w Jałcie, terytorium państwa polskiego zostało poważnie okrojone od wschodu i pod przymusem przesunięte na zachód. W granicach, ustalonych przez obce mocarstwa, pozostało w 1944 roku około 700 000 Ukraińców, nadal mieszkających w swych pradawnych i osadach i wioskach. Po 1944 roku, już pod okupacją sowiecką, wojska NKWD dokonały przymusowego przesiedlenia kilkuset tysięcy Ukraińców do ZSRR z terenu rządzonej już wówczas przez komunistów Polski. Liczba przesiedlonych w tym trybie Ukraińców nie da się dokładnie ustalić ze względu na niedostatek dokumentów; ustalenia szacunkowe wahają się od 488 do 512 tysięcy osób.

W roku 1947 władze komunistyczne Polski przystąpiły do akcji równie masowego jak brutalnego przesiedlenia Ukraińców na tak zwane ziemie odzyskane, czyli na zachodnie i północne obszary państwa, które przypadły Polsce na skutek rozbitcia Niemiec, dokonanego w wyniku ustaleń Konferencji Poczdamskiej w 1945 roku. Akcją wysiedlenia (tzw. Akcja Wisła) objęto około 150 000 osób narodowości ukraińskiej. Wysiedlenia w różny sposób zdołało uniknąć kilkanaście tysięcy osób (np. zmieniając wyznanie, imię i nazwisko, podając inną narodowość itp.). Przyczyny akcji „Wisła” wciąż są nieznane; w literaturze przedmiotu wymieniano jedynie pokrętne i zdawkowe, bądź kłamliwe, charakterystyczne dla komunistycznej propagandy argumenty. Walki z nielicznym wówczas i raczej pasywnym zbrojnym podziemiem ukraińskim (Ukraińska Powstańcza Armia) nie mogą w żadnym wypadku usprawiedliwić rozmiarów i brutalności akcji wysiedleńczej, przypominającej wzory stalinowskie lub hitlerowskie.

W rezultacie tych wszystkich wydarzeń obiekty ukraińskiej kultury, zabytki

nieruchome (głównie cerkwie) i ruchome (wyposażenie cerkiewne, dzieła sztuki ludowej, dokumenty, księgozbiory) padły pastwą ognia, rabunku lub zniszczenia na skutek braku opieki. Władze komunistyczne przez długi czas ani nie chroniły, ani nie oszczędzały zabytków tej kultury; przeciwnie – znane są liczne przypadki niszczenia ich z rozmysłem. Nawet prastare nazwy wiosek ukraińskich zmieniano na inne, lub nadawano im polskie brzmienie.

Inwentaryzację i nieśmiałą z razu ochronę zabytków kultury ukraińskiej podjęły po 1956 roku prywatne kręgi polskich inteligentów, z czasem – przez własny przykład i kampanię prasową – wciągając w tę akcję również i państwowe służby konserwatorskie. W ostatnich dziesięcioleciach skarby kultury ukraińskiej ratują także i sami Ukraińcy, zarówno ci, którzy powrócili z wygnania w rodzinne strony, jak też i ci, którzy żyją obecnie w większych polskich miastach; niemałą zasługę w ratowaniu obiektów sakralnych mają duchowni wyznania bizantyjsko-ukraińskiego (grekokatolickiego) oraz prawosławni.

Przymusowe wysiedlenie i rozproszenie Ukraińców stało się przyczyną powstania w różnych punktach kraju całkiem nowych ognisk kultury ukraińskiej. Zabytki ruchome, np. ikony, dzieła sztuki ludowej, rękopisy i starodruki oraz księgozbiory są dziś także rozproszone po całym niemal kraju; większość znajduje schronienie w polskich muzeach, archiwach i bibliotekach.

Obecnie w Polsce mieszka około 300 000 Ukraińców, z czego mniej więcej połowa jawnie i śmiało przyznaje się do swej narodowości. Pozostali, wciąż mając w pamięci dziesięciolecia prześladowania i poniżania, czekają nadal z oficjalną deklaracją swej tożsamości narodowej do czasu, gdy będą to mogli uczynić bez obawy.

DAWNE DZIEJE UKRAINY

Wyraz „Ukraina” używany na oznaczenie obszaru, zamieszkanego przez naród ukraiński, jest stosunkowo świeżej daty, upowszechnił się bowiem w tym sensie dopiero w XIX wieku, a więc w okresie szerszego uświadomienia narodowego. Dawniej posługiwano się pojęciami Ruś i Rusini. Ze względu na ciągłość zamieszkiwania i niewątpliwą tożsamość kulturową „Ruś” znaczy to samo, co Ukraina, zaś „Rusin” to Ukrainiec. Będziemy więc wszystkich tych pojęć używać jako synonimów.

Na rozległych terenach Ukrainy, między Dnieprem i Dniestrem, znajduje się domniemana praojczyzna wszystkich Słowian, przez starożytnych pisarzy nazywanych Antami. Stąd w połowie I tysiąclecia n. e. poszczególne plemiona słowiańskie ruszyły na północ, na zachód i na południowy zachód, dając początek późniejszym narodom słowiańskim: Polakom, Rosjanom, Czechom, Słowakom, Bułgarom, Chorwatom, Serbom oraz licznym, dziś już nie istniejącym szczepom połabskim. Słowianie, którzy pozostali, z czasem stali się narodem ukraińskim; ich język z dawien dawna jest odrębny od innych języków słowiańskich i dzieli się obecnie na liczne gwary, np. łemkowską, bojkowską, huculską, podlaską i wiele innych.

Kronikarz ruski Nestor (żyjący w XII wieku) zapisał, że w 862 roku zwaśnione plemiona ruskie poprosiły Normanów (Wikingów) o pomoc w zaprowadzeniu porządku w państwie. Wikingowie z Rurykiem na czele objęli oczywiście władzę i już wkrótce, w 882 roku książę Oleg (następca Ruryka) połączył w jedno państwo dwa księstwa: nowogrodzkie i kijowskie, a Kijów uczynił stolicą. Wynika z tych informacji,

że początki ruskiej (ukraińskiej) państwowości są znacznie wcześniejsze od owych kronikarskich zapisów, zaś Ruś Kijowska (Ukraina) jest bez wątpienia najstarszym państwem słowiańskim.

Okres rozkwitu Rusi Kijowskiej przypada na przełom X i XI wieku, na rządy Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrygo. Włodzimierz pokonał Jaćwingów i Wiatyczów, Polakom odebrał Grody Czerwieńskie (w tym Przemyśl) i w 988 roku przyjął chrzest. Powiększył i umocnił państwo, scentralizował władzę, Kijów otoczył murami obronnymi. Jarosław stał się prawodawcą Rusi, ustanowił w Kijowie metropolię, rozwinął szkolnictwo cerkiewne, wybudował zarówno słynny Sobór św. Zofii jak i Złotą Bramę.

Podobnie jak w średniowiecznej Polsce, tak i na Rusi nastął okres rozbicia dzielnicowego. Jedynym ze znaczniejszych władców w tym okresie był syn księcia halicko-wołyńskiego Romana - Daniło. W roku 1253 koronował się on, za zgodą Ojca Świętego, w Drohiczynie na króla. Podjął walkę z Tatarami, którzy w tym czasie władali już Kijowem. Daniło przeniósł stolicę Rusi do Chełma, zaś syn jego i następca Lew panował w Przemyślu i we Lwowie. W latach 1323-1340 tron objął książę Jerzy Bolesław, syn księcia mazowieckiego Trojdena. Po jego śmierci Kazimierz Wielki przejął dziedzictwo znacznej połaci ziem ruskich z Chełmem, Lwowem, Bełzem i Włodzimierzem Wołyńskim.

WE WSPÓLNYM PAŃSTWIE

W XVI wieku nie było jeszcze rozróżnienia Ukraińców od Białorusinów, tak ze względu na brak świadomości narodowej w ogóle, jak i na wspólnotę językową - od Wilna po Morze Czarne mówiono wówczas językiem ruskim. Tak więc Unia Polski z Litwą, zawarta w 1569 roku, była faktycznie unią Polski z Rusią. Przodków dzisiejszych Litwinów nazywano wówczas Żmudziniami, znaczenie ówczesnego pojęcia Litwa nie jest jasne (tym bardziej, że Żmudzini łatwo ulegali rutenizacji); być może odnosiło się więc ono do północnych plemion ruskich. Zdaje się to potwierdzać fakt, że cała warstwa panująca w państwie zwanym Litwą (łącznie z Jagiełłą i jego dworem) posługiwała się językiem ruskim tak w rozmowie, jak i w dokumentach. Dzięki bliskości języków tak łatwo i szybko następowała później polonizacja książąt i bojarów ruskich.

Na Ukrainie utworzono majątki królewskie, bowiem cały ten kraj na mocy Unii przypadł Koronie. Równocześnie powstawały ogromne fortuny magnackie takich rodów ruskich, jak: Ostrogscy, Zasławscy, Sanguszkowie, Czartoryscy, Zbrascy, Wiśniowieccy, Sapiehowie. Faktem jest, że wszystkie polskie rody książęce (z wyjątkiem Lubomirskich) były i są pochodzenia ukraińskiego, jak i liczne rzesze bitnej ukraińskiej szlachty, stanowiącej niekiedy trzon sił zbrojnych Rzeczypospolitej obojga narodów.

W I połowie XVI wieku na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej zaczęła formować się nowa społeczność. Ludzie, którzy weszli gdziekolwiek w konflikt z prawem, zarówno Ukraińcy, jak i Polacy, Wołosi, Tatarzy a nawet Niemcy lub Szkoci, chłopcy jak i szlachta, chronili się na tak zwane Dzikie Pola, na Zaporozże (obszar poniżej porohów dniewprowych). Tak powstała legendarna, półmilitarna społeczność - Kozacy. Rzeczpospolita wykorzystywała bitność i zdolności wojenne Kozaków, angażując ich na wyprawy przeciw Turkom i Tatarom. Kozacy służyli też w

prywatnych armiach magnackich. Z czasem zaczęli domagać się praw: nobilitacji, autonomii, wreszcie suwerennej władzy.

Współzycie w wielkim państwie federacyjnym było jednak przez dłuższy czas dość zgodne i korzystne dla wszystkich. Dawało Ukrainie prócz zysków ekonomicznych także osłonę przed Tatarami i Turkami (z Moskwą nie trzeba się było wówczas jeszcze liczyć). Jedynym powodem niesnasek, a nawet rozruchów były kwestie religijne. Już schyłek XVI wieku przyniósł pierwsze starcia chłopów i mieszczan obrządku tzw. ruskiego z mieszczanami obrządku rzymsko-katolickiego. Z czasem walki na tle religijnym stały się pretekstem powstań zbrojnych, zazwyczaj stymulowanych z zewnątrz. Walki te zresztą doprowadziły pośrednio do niedoli i niewoli obu narodów: wcześniej ukraińskiego, później polskiego.

SPRAWY WYZNANIOWE

Korona Polska od chwili przyjęcia chrztu należała do kościoła rzymsko-katolickiego. Ruś Kijowska przyjęła chrzest w obrządku wschodnim. Prawie do końca XVI wieku oba te wyznania współistniały w federacyjnym państwie.

Cerkiew prawosławna stopniowo wkraczała w okres kryzysu, spowodowanego zajęciem Konstantynopola przez Turków. Upřednio na Rusi Kijowskiej akceptowano Unię Florencką, podczas gdy Moskwa ją odrzuciła. Po upadku Konstantynopola cerkiew prawosławna utraciła tamtejszy patriarchat. W Rzeczypospolitej patriarchą cerkwi stał się nominalnie król polski, faktycznie władał nią synod biskupów. Moskwa odcięła się całkowicie od obcych wpływów, podporządkowując cerkiew swemu władcy.

W roku 1595 w Brześciu synod biskupów (przy akceptacji patriarchy kijowskiego) zawarł unię z Kościołem katolickim. Unia brzeska dała początek nowemu wyznaniu: grekokatolickiemu (unickiemu). Unia polegała na przyjęciu przez Kościół wschodni dogmatów katolickich przy równoczesnym zachowaniu wschodniej liturgii, hierarchii, kalendarza i prawa kanonicznego (księża unicy mogli m. in. zawierać małżeństwa).

Z czasem, gdy wzrosło polityczne znaczenie i siła militarna Moskwy, carowie rosyjscy konsekwentnie wyzyskiwali problemy religijne dla siania niezgody, dążąc do wywołania konfrontacji między Ukrainą i Polską. Jednym z hasel powstania kozackiego w 1648 roku była właśnie obrona prawosławia. Powstanie to i późniejsze starcia zbrojne kozacko-polskie wykrwawiły i osłabiły obie strony do tego stopnia, że Kozaczyzna (z czasem cała prawie Ukraina) padły łupem Moskwy. W 1775 roku, za panowania Katarzyny II, wojska rosyjskie zlikwidowały Zaporozże, mordując (wieszając) tysiące co wybitniejszych Kozaków, resztę deportując w inne rejony imperium.

Unia brzeska, często oceniana przez historyków negatywnie jako przejaw dążeń asymilatorskich (polonizacyjnych), w rzeczywistości przysłużyła się sprawie ukraińskiej. Wyznanie bowiem było wyróżnikiem odrębności w czasach niewoli rosyjskiej. Synonimem pojęcia „Ukrainiec” było często pojęcie „grekokatolik”. Dlatego w II połowie XIX wieku, w okresie intensywnej rusyfikacji, tak bezwzględnie Rosjanie prześladowali unitów i dlatego wreszcie znieśli w ogóle unię i zakazali obrządku grekokatolickiego. Tylko w Galicji, w zaborze austriackim przetrwał grekokatolicyzm, stając się z czasem jednym z czynników ukraińskiego odrodzenia

narodowego.

Rozbiory Polski były także rozbiorami Ukrainy, choć w mniejszej skali. Wielka część Ukrainy znalazła się w obrębie imperium rosyjskiego, mała – ze Lwowem i Przemyślem – granicach monarchii austro-węgierskiej. W carskiej Rosji zarówno Polacy jak i Ukraińcy byli obywatelami drugiej kategorii. Współżycie Polaków z Ukraińcami pod panowaniem carskim było poprawne, jakkolwiek Polacy mieli na ogół lepszą pozycję społeczną i ekonomiczną, niż Ukraińcy. Brak konfliktów spowodował, że po 1918 roku, gdy Polska odzyskała niepodległość na czele skłonne były do współpracy z Polską i wspólnej obrony przeciwko bolszewikom. Wyprawa kijowska w 1920 roku dokonana została na wniosek ukraińskiego Dyrektoriatu, uczestniczyły w niej wojska ukraińskie i polskie. Następnie podczas wojny obronnej Polski przeciw bolszewikom brały udział po stronie polskiej dywizje ukraińskie (tzw. petlurowcy) w łącznej sile przeszło 30 000 żołnierzy. Co piąty żołnierz, broniący Polski nad Wisłą, Wieprzem, Bugiem i Niemnem – był Ukraińcem.

W zaborze austriackim Ukraińcy mieli sporo swobody, mogli organizować szkolnictwo z uniwersytetem we Lwowie włącznie, wytworzyli własną inteligencję, organizacje polityczne a nawet wojskowe (analogiczne do polskiego Strzelca i Legionów). W Galicji tak silnie rozwinęło się narodowe życie Ukraińców, że fakt ten i jego znaczenie porównywano z rolą, jaką Piemont odegrał w odrodzeniu Italii. Polityka austriacka dążyła wszelako konsekwentnie do przeciwstawienia sobie nawzajem Ukraińców i Polaków. W roku 1918 doszło w wielu miejscowościach Galicji, szczególnie w ważnym i bliskim obu narodom Lwowie, do starć zbrojnych. Ponieważ Polacy mieli przewagę liczebną w miastach oraz wsparcie z zewnątrz (z Galicji zachodniej i z Kongresówki), wzięli rychło górę i Galicja wschodnia została przyłączona do Polski. Spór o Lwów uniemożliwił wyzwolenie całej Ukrainy wraz z Kijowem i ewentualne polsko-ukraińskie przymierze. Przeciwnie: walki o Lwów stały się symbolem późniejszych konfliktów i walk polsko-ukraińskich, w okresie międzywojennym, w czasie II wojny światowej i po wojnie. **OKRES PO I WOJNIE**

Znaczne obszary Ukrainy znalazły się po 1920 roku w granicach Związku Sowieckiego. Uświadomionych narodowo Ukraińców władze sowieckie poddały bezwzględny i okrutny prześladowaniom. Tysiące świeckich i duchownych oddało życie w katowniach Cze-Ka, GPU i NKWD. Całą zaś niemal bez reszty Ukrainę bolszewicy skazali w latach 30-tych na głód – rekwirowano całą żywność, czego wynikiem była śmierć w męczarniach kilkunastu milionów chłopów; także w miastach głód i choroby zebrały straszliwe żniwo śmierci. Cierpień Ukraińców pod rządami władzy sowieckiej dopełniły wywózki do łagrów oraz bezwzględna rusyfikacja.

Zachodnia część ziem etnicznie ukraińskich znalazła się do 1920 do 1939 roku w granicach Polski. Mniejszość ukraińska stanowiła jedną piątą ludności całego państwa. Stosunki nie układały się, niestety, dobrze. Władze polskie stosowały restrykcje w stosunku do szkolnictwa ukraińskiego. Nie zezwolono na ponowne otworzenie ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie. Jakkolwiek sprzeciw chłopów ukraińskich wobec polskiej administracji powodował dotkliwe represje: rewizje i pobicia, aresztowania, przymusowy kwaterunek wojska z przypadkami rekwizycji, rabunków i gwałtów.

Polityka władz polskich (na ogół lokalnych do szczebla wojewody) pchała młodych

Ukraińców w stronę radykalizmu. Na nacjonalizm polski Ukraińcy odpowiadali nacjonalizmem ukraińskim, z czasem powstawały ugrupowania skłaniające się ku walce metodami terroru (zamach na Tadeusza Hołówkę czy ministra Bronisława Pierackiego).

W roku 1938 władze polskie (tym razem inicjatywa wyszła z kół wojskowych) podjęły bezprzykładną akcję rewindykacyjną. Policja, wojsko (m. in. pododdziały KOP i 9 pułk ułanów z Trembowli) oraz wynajęci polscy robotnicy cywilni dokonali zniszczenia (wyburzenia) 135 cerkwi prawosławnych. Uzasadnieniem był pogląd, że prawosławne cerkwie są pamiątkami zaboru rosyjskiego. W istocie korzystali z tych cerkwi wyłącznie prawosławni Ukraińcy. Podczas akcji tej bito ludzi, demolowano lokale organizacji ukraińskich, rabowano, gwałcono kobiety.

Fakty te i rozmiary prześladowań mieli Ukraińcy żywo w pamięci, gdy wybuchła wojna w 1939 roku. Pośród ludu ukraińskiego wrzał gniew, tajono chęć odwetu. Rozpamiętując krwawe walki między Ukraińcami i Polakami w czasie II wojny światowej, trzeba brać do rachunku wzajemnych krzywd także i to wszystko, co Ukraińcy wycierpieli od Polaków w okresie międzywojennym.

OKRES II WOJNY ŚWIATOWEJ

Podczas mobilizacji od kwietnia do sierpnia 1939 roku powołanych zostało w szeregi Wojska Polskiego dziesiątki tysięcy Ukraińców. Bili się oni we wrześniu dzielnie, przypadki dezercji wśród szeregowych ukraińskiego pochodzenia były bardzo rzadkie, tysiące oddały życie w walce o Polskę, także w obronie Warszawy. Szeroko komentowane i rozpamiętywanie fakty działania ukraińskich dywersantów na tyłach walczących wojsk były w rzeczywistości sporadyczne i mało znaczące.

Większość ziem etnicznie ukraińskich znalazła się w rezultacie czwartego rozbioru Polski (Ribentrop - Mołotow) w granicach Związku Sowieckiego. Ukraińcy niewiele na tym zyskali. Jakkolwiek bolszewicy dokonywali masowych aresztowań i rozstrzeliwań Polaków, to represje dotknęły także i niezliczonych nacjonalistów ukraińskich. Od względem politycznym Ukraińcy byli zróżnicowani. W obozie nacjonalistycznym dominowała orientacja na III Rzeszę. Niemcy pracowali nad tym od dawna (Ostforschung, Abwehra), obiecując pomoc w zorganizowaniu niepodległej Ukrainy i szkoląc kadry dla przyszłego ukraińskiego wojska. W 1941 roku, po wejściu Niemców do Lwowa, powstał tu natychmiast rząd ukraiński. Jednakże, z rozkazu Himmlera, wbrew intencjom i planom Abwehry, rząd ten (na jego czele stali Stepan Bandera i Jarosław Stećko) został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Wśród ukraińskich nacjonalistów nastąpił podział. Część, pod przewodnictwem Andrzeja Melnyka, trwała nadal przy Niemcach, garnąc się do ukraińskiej lokalnej policji i do dywizji SS Galizien (Hałyczyna). Znacznie liczniejszy odłam OUN (tzw. banderowców) zszedł do podziemia, tworząc partyzancką Ukraińską Powstańczą Armię.

Na terenach Ukrainy okupowanych przez Niemców wytworzyła się skomplikowana sytuacja. Najliczniejsze były sowieckie jednostki partyzanckie (z wyjątkiem dawnej Galicji i Chełmszczyzny oraz Podlasia), na drugim miejscu znajdowały się partyzanckie oddziały polskie i ukraińskie. W niektórych rejonach dominowali Polacy, w innych - Ukraińcy. Walki toczyły się często na zasadzie wszyscy przeciwko wszystkim. W takich okolicznościach doszło do wzajemnych napadów na wioski

polskie i ukraińskie i mordowania cywilnej ludności. Za każdy odwet płacono odwetem jeszcze bardziej krwawym i okrutnym. Nigdy jednak nie da się ustalić, jaką rolę w tej eskalacji wzajemnych napadów i masowych morderstw odegrało NKWD. Tak np. na Podolu działał dobrze uzbrojony oddział partyzancki (dowodzony przez płk. Roberta Satanowskiego) pod wymowną nazwą „Jeszcze Polska nie zginęła”. W istocie oddział ten był kierowany bezpośrednio z Moskwy przez NKWD. Dokonując napadów i pogromów w wioskach ukraińskich, zostawiał trupy – i ulotki w polskim języku. Ukraińcy w odwecie natychmiast dokonywali krwawego pogromu sąsiednich wiosek polskich. Niektóre sowieckie oddziały partyzanckie zakamuflowane były pod nazwami ukraińskimi. Te oczywiście dokonywały rzezi w polskich osadach. W odwecie oddziały AK i NSZ napadały na wioski ukraińskie itd.

Bilansu ofiar nie da się nigdy ustalić. Szacunkowo przyjmuje się ostatnio, że z rąk ukraińskich zginęło około 300 000 Polaków (wliczając w to zmarłych z głodu, zimna i chorób podczas ukrywania się w lasach), zaś z rąk polskich – około 100 000 Ukraińców. Nie da się oczywiście ustalić, ile wśród tych ofiar padło z rąk sowieckich.

Głównym celem ukraińskiej akcji terrorystycznej w stosunku do ludności polskiej było zmuszenie jej do ucieczki na zachód, za Bug. Ukraińcy bowiem, podobnie jak część polskiego podziemia, liczyli na III wojnę światową i rozgromienie ZSRR. Pragnęli, aby w ostatecznej konferencji pokojowej ziemie na wschód od Bugu były wolne od Polaków i tym razem przypadły Ukrainie, nie zaś – jak po I wojnie światowej – Polsce.

POD RZĄDAMI KOMUNISTÓW

W Jałcie nastąpił kolejny rozbiór Polski, nadzieje polskie zostały zawiedzione, ukraińskie – legły w gruzach. Ukraina zamiast niepodległości zyskała jedynie, już po raz drugi, sowieckie kajdany. Ukraińska Armia Powstańcza, dowodzona przez Romana Szuchewycza, przystąpiła do równie heroicznej, jak beznadziejnej walki z Armią Czerwoną i Wojskami NKWD. Część Ukraińców, około 700 tysięcy, znalazło się w granicach Polski Ludowej. Na tym terenie, głównie w Karpatach (Bieszczadach), Nadsaniu i na Chełmszczyźnie, działał jeden z sześciu Okręgów Wojskowych UPA. Siły UPA w granicach Polski były niezbyt liczne, w szczytowym okresie sięgały wraz z zapleczem około 2500 żołnierzy, w stanach bojowych najwyżej 2000 (tyle w czasie okupacji niemieckiej miewała Armia Krajowa w niejednym powiecie!). Dowódcą UPA w Polsce był Orest Onyszkiewicz, siły zbrojne dzieliły się na kurenie (bataliony), te zaś na sotnie (kompanie) i czoty (plutony). Pododdziały nie miały jednak z reguły pełnych stanów bojowych. Sieć konspiracji cywilnej wspierającej UPA liczyła około 5000 osób.

Do walki z oddziałami UPA komunistyczne władze Polski rzuciły około 22 000 żołnierzy, zmotoryzowanych, świetnie uzbrojonych, dysponujących ciężką bronią (artyleria, samochody pancerne, czołgi). Działania jednostek Ludowego Wojska Polskiego wspierane były przez jednostki Milicji oraz Urzędy Bezpieczeństwa, nadto, głównie w strefie przygranicznej, przez oddziały Armii Czerwonej i Wojsk NKWD. Badającym historię tych walk nasuwa się czasem myśl (zważywszy dysproporcję sił i środków), że walki te przedłużano sztucznie, aby upozorować jakąś motywację masowych wysiedleń cywilnej ludności ukraińskiej do ZSRR i na tzw. Ziemię

Odzyskane. Walki były zacięte, Ukraińcy bronili się z rzadko spotykanym heroizmem (prawie nigdy nie poddawali się). Z obu stron dopuszczano się okrucieństw, wszelako LWP, MO i UB dokonywał w stosunku do cywilnej, bezbronnej ludności ukraińskiej aktów bestialstwa, przypominających najgorsze wzory hitlerowskie. Nieco szczegółowych przykładów znajdzie Czytelnik w katalogu.

Po wysiedleniu wszystkich niemal Ukraińców walki stopniowo wygasły. Żołnierze UPA po prostu kolejno ginęli, garstce tylko udało się przedrzeć przez Czechosłowację na Zachód. Podobnie działo się i na wschód od granicy – żołnierzy UPA wybito, jej zwolenników wywieziono do łagrów, jako jeden z ostatnich zginął z bronią w ręku „Taras Czupryńka” – Roman Szuchewycz.

UKRAIŃSKA KULTURA

Jak każdy duży naród o tysiącletniej tradycji, mają Ukraińcy bogatą listę osiągnięć w dziedzinie kultury, przez stare i nowe piśmiennictwo, poezję, malarstwo, architekturę aż po muzykę.

Nas jednak interesuje tutaj przede wszystkim kultura Ukraińców, mieszkających w obecnych granicach Polski (jałtańskich), bowiem zabytki i pamiątki tej właśnie kultury wypełniają karty niniejszej książki. Jak już pisaliśmy, Ukraińcy zamieszkiwali w tej części Polski przede wszystkim wioski na południowym wschodzie kraju, zwłaszcza w Karpatach i Nadsaniu.

Głównym, oryginalnym i szczególnie pięknym osiągnięciem ukraińskiej kultury była architektura cerkiewna. Piszę „była”, bowiem większość cerkwi, nieraz kilkusetletnich, została zniszczona lub niszczała na skutek braku opieki. Budowano cerkwie drewniane (istne arcydzieła sztuki ciesielskiej) i murowane. Na drugim miejscu po samych cerkwiach należy postawić ich wyposażenie: ikonostasy, ołtarze, ikony, obrazy, chorągwie procesyjne, stare księgi liturgiczne, haftowane ornaty. Niestety, elementów wyposażenia, często bardzo starych i o nieocenionej wartości (np. ikony) zachowało się jeszcze mniej, niż samych cerkwi.

Po wysiedleniu ludności zabudowa wsi niszczała, albo na skutek podpalenia, albo braku zabezpieczenia. Dlatego przykładów ludowej sztuki budowlanej zachowało się także mało. Tam, gdzie są jeszcze stare domy, autor wymienia w haśle ich ilość i rodzaj.

Część pięknych dzieł ludowej architektury ukraińskiej uratowano, przenosząc cerkwie, domy drewniane i inne budynki do skansenu. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, zorganizowane i zarządzane przez dr Jerzego Czajkowskiego, to placówka wielce zasłużona dla ratowania zabytków ukraińskiej kultury.

Sztuka ludowa Ukraińców była niegdyś bogata, barwna i bujna: stroje z misternymi haftami, ceramika malowana, haftowane ręczniki, obrazy na szkle, przedmioty rzeźbione z drewna, pisanki... Niewiele z tego uratowano, chroniąc przed zniszczeniem w regionalnych muzeach. Niestety, w gablotach muzealnych nie da się umieścić tańców, obrzędów, legend i baśni, nie da się schować w szufladach muzyki i pieśni. Jakaż to szkoda, jaka wielka szkoda! Niewiele jest bowiem ludów na świecie, które mogłyby porównać się z Ukraińcami pod względem talentów muzycznych i śpiewaczych; gdzie trzech Ukraińców, mówi przysłowie, tam chór na pięć głosów. Nie wszystko jednak stracone. W nowych miejscach osiedlenia, na Pomorzu, na Dolnym Śląsku, na Warmii i Mazurach młodzi Ukraińcy zawiązują koła śpiewacze i zespoły

taneczne, starają się odtworzyć widowiska obrzędowe, organizują festiwale sztuki. Także i o tych przejawach ukraińskiego życia kulturalnego pisze autor w katalogu. Dobrze więc, że nie wszystko w tej książce jest smutne, nie wszystko tchnie rozpaczą, nie wszystko jest wyrzutem sumienia.

Dorota Sochacka

BEŁŻEC [Белзець]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Bazyla Wielkiego. Przeniesiona z Lipska koło Lubaczowa, drewniana, zbudowana w 1756 roku, jednokopułowa, dwukondygnacyjna, z nawą główną trójkondygnacyjną, przebudowana w 1838 roku, uszkodzona w czasie II wojny światowej, po 1947 roku nie użytkowana, obecnie magazyn szkolny. Zachowana w stanie dobrym, pomimo zniszczenia w 1947 roku wyposażenia z wyjątkiem osiemnasto-wiecznego krucyfiks. Obok cmentarz przycerkiewny z zachowanymi kilkunastoma nagrobkami z XIX wieku.

Plebania grekokatolicka, w pobliżu cerkwi. Drewniana z 1866 roku, obecnie opuszczona i zrujnowana.

Kaplica odpustowa, grekokatolicka p. w. Świętych Piotra i Pawła. Zapewne zniszczona; brak bliższych danych.

W 1938 roku mieszkało tutaj ok. 400 Ukraińców (na 2420 mieszkańców), wg innych danych parafia grekokatolicka liczyła 278 wiernych.

BIŁGORAJ [Білгорай]

Cerkiew grekokatolicka. Murowana, zbudowana w latach 1790-93, fundowana przez Jana Zieniewicza, częściowo przebudowana w roku 1919, zapewne od tego czasu użytkowana jako kościół rzymsko-katolicki p. w. św. Jerzego, remontowana i rozbudowana w roku 1988, zatarto wtedy cechy stylowe; wewnątrz zachowała się tablica fundacyjna cerkwi i trzy epitafia.

Ukrainiana. Muzeum Rzemiosł Ludowych. Posiada kolekcję strojów ludowych z tego regionu.

W 1648 roku Biłgoraj zajęty został przez wojska Bohdana Chmielnickiego. W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 843 wiernych. Do 1945 roku Ukraińcy stanowili ok. 20% ludności powiatu biłgorajskiego, głównie w jego południowej części. W czasie II wojny światowej działała tu delegatura Ukraińskiego Centralnego Komitetu. W latach 1945-46 do ZSRR wysiedlono 16 523 osoby (na 18 034 zarejestrowane).

BIAŁA PODLASKA [Біла]

Zespół klasztorny oo. Bazylianów, ul. Brzeska.

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Cyryla, parafialna.

Murowana, zbudowana w 1749 roku, w latach 1875-1915 po przestylizowaniu zewnętrznym czynna jako cerkiew prawosławna, od 1915 (lub 1919) roku kościół rzymsko-katolicki p. w. Narodzenia NPM, w 1924 roku przywrócono wystrój barokowy; w cerkwi tej (kościół) do 1915 roku spoczywały relikwie św. Jozafata Kuncewicza, arcybiskupa połockiego, zwolennika unii, urodzonego w 1580 roku we Włodzimierzu Wołyńskim nad Bugiem. Nad ołtarzem bocznym znajduje się duży obraz (z 1861 roku, pędzla Józefa Simmlera) ukazujący śmierć św. Jozafata, który w 1623 roku zginął z rąk prawosławnych w Witebsku.

Klasztor.

Murowany, zbudowany w roku 1745, obecnie plebania parafii rzymsko-katolickiej.

Cerkiew prawosławna p. w. Narodzenia NPM, na cmentarzu prawosławnym, ul. Terebelska 19.

Drewniana, zbudowana na przełomie XIX/XX wieku, czynna.

Cerkiew prawosławna, parafialna, na cmentarzu przy ul. Terebelskiej 19.

Murowana, zbudowana w latach 80-tych XX wieku.

Miejsce po cerkwi prawosławnej, zbudowanej w 1929 roku, zburzonej w 1938 roku w czasie akcji rewindykacyjnej władz polskich.

Sobór prawosławny, ul. Reformacka.

Murowany, zbudowany w 1582 roku, w latach 1671-78 przebudowany na kościół i klasztor reformatów, po kasacji zakonu w 1874 roku zamieniony ponownie na cerkiew prawosławną, od 1919 roku znowu kościół rzymsko-katolicki; nadal posiada charakterystyczną kopułę cerkiewną.

Cmentarz grekokatolicki, ul. Brzeska.

Założony w XVIII wieku, powierzchnia 0,25 hektara, po 1875 roku prawosławny, obecnie rzymsko-katolicki.

Cmentarz grekokatolicki, u zbiegu ulic Brzeskiej i Rolniczej.

Założony w I połowie XIX wieku, powierzchnia 0,3 hektara, brak nagrobków, zdewastowany, zagrożony likwidacją.

Cmentarz grekokatolicki, ul. Narutowicza.

Założony na przełomie XVII i XVIII wieku, dawne nagrobki nie zachowane, obecnie czynny jako rzymsko-katolicki.

Cmentarz grekokatolicki, ul. Terebelska.

Założony w I połowie XIX wieku, powierzchnia 1,0 hektara, stan dobry, najstarszy zachowany nagrobek z 1834 roku; czynny jako cmentarz prawosławny.

Ucrainiana

Muzeum Okręgowe, ul. Pocztowa 4.

Bogata kolekcja ukraińskich strojów ludowych regionu podlaskiego.

W roku 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 360 wiernych; Biała Podlaska była w XIX wieku ośrodkiem kultury ukraińskiej, miejscowe gimnazjum i seminarium nauczycielskie wykształciło wielu ukraińskich inteligentów; w latach 1917-18 działało tu koło Ukraińskiej Gromady (Synizupannikiw), wychodziła pierwsza na Podlasiu gazeta ukraińska „Ridna Szkoła”, wydano ukraiński kalendarz na 1918 rok; w latach 1940-44 funkcjonował Ukraiński Komitet Opiekuńczy (UDK), delegatura UCK i ukraińska szkoła handlowa. Do 1945 roku Ukraińcy stanowili 16% ludności powiatu, nadto 33% to Ukraińcy wyznania rzymsko-katolickiego (tzw. kałakuci), Polaków było 41%, Żydów 10%. Tutaj urodził się Aleksander Karpiński (1869-1929), prawnik, doradca Misji Dyplomatycznej UNR w Warszawie, w latach 1918-20, następnie w latach 1922-28 senator z Wołynia w Senacie RP.

BISZCZA [Біща]

Cerkiew prawosławna.

Murowana, zbudowana w 1912 roku wg projektu Stanisława E. Koczorowskiego. W latach 1972-74 przebudowano wieże; od 1919 roku użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki.

Miejsce po kaplicy prawosławnej, wybudowanej w 1930 roku, zburzonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku.

Pierwsza cerkiew wzmiankowana już w XVI wieku. W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 3014 wiernych. W okresie II wojny światowej znajdował się tutaj posterunek policji ukraińskiej, której budynek został częściowo spalony przez UPA.

Polana „Kopytok”, między Biszczą a Wólką Biską. Domniemane miejsce bitwy wojsk Bohdana Chmielnickiego z wojskami polskimi. Na południowym skraju polan znajdują się kozackie mogiły, na których do 1945 roku stał drewniany krzyż.

BUDYNIN [Будинин]

Cerkiew grekokatolicka p.w. Opieki MB, parafialna.

Drewniana, wzniesiona w 1887 roku, monumentalna, trójkondygnacyjna, trzykopiłowa (podobna do cerkwi w Wierzbiny). Po 1947 roku zamknięta. Obecnie kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi drewniana dzwonnica z 1887 roku, dwukondygnacyjna, o oryginalnej formie, szeroka dołem.

Dom duchowieństwa prawosławnego. Drewniany z końca XIX wieku, obecnie dom mieszkalny nr 48. Krzyż drewniany z 1938 roku, zapewne pamiątka 950 lecia Chrztu Rusi Kijowskiej (Ukrainy). W 1938 roku było tu 780 grekokatolików na 880 mieszkańców, a w całej parafii 1400. Istniały dwie ukraińskie spółki kredytowe.

BUKOWICE [Буковиці]

Cerkiew prawosławna.

Zbudowana w 1896 roku, w okresie międzywojennym zamieniona na kościół rzymsko-katolicki.

BUŚNO [Бусно]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, zbudowana w 1795 roku, przebudowana około 1875 roku, od frontu dwie wieże na planie kwadratu; obecnie kościół rzymsko-katolicki.

Miejsce po cerkwi prawosławnej, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 1246 wiernych.

CHEŁM [Холм]

Zespół katedralny, grekokatolicki.

Cerkiew katedralna (sobór) p. w. NMP.

Murowana, wzniesiona w latach 1736-56 wg projektu włoskiego architekta P. A. Fontany, ukończona w latach 1756-84 w stylu późnobarokowym. Postawiono ją na miejscu starszej cerkwi z XIII wieku (niektóre źródła mówią o budowli XI-wiecznej) pod tym samym wezwaniem, wykorzystując część jej murów. Od końca XVI wieku sobór stał się rezydencją biskupów unickich. Nieznaczne zmiany polegające m. in. na dodaniu portyku wprowadzone zostały po przejściu cerkwi przez prawosławie. W 1919 roku władze polskie przekazały ją Kościołowi rzymsko-katolickiemu; zniszczono wówczas ikonostas, część ikon i niektóre polichromie. W czasie II wojny światowej cerkiew ponownie użytkowana przez prawosławie, po 1946 roku znowu kościół rzymsko-katolicki. Wewnątrz znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej pochodzący z czasów Rusi Kijowskiej (nie wykluczone, iż przywieziony został wcześniej z Bizancjum). Z dawnego wyposażenia zachowały się w prezbiterium dwa duże obrazy pędzla F. Smuglewicza: Ukrzyżowanie i Święty Onufry. W podziemiach soboru znajdują się m. in. groby ukraińskich książąt i biskupów, a wśród nich pochowany jest król halicki Daniel Romanowicz (zm. 1264) i Włodzimierz Wasylkowicz (zm. 1288). Obok cerkwi murowana dzwonnica z 1878 roku, podwyższona w 1938 roku.

Klasztor oo. Bazylianów i dawne seminarium grekokatolickie, na północ od katedry.

Murowany wzniesiony w latach 1640-49 z fundacji biskupa unickiego Metodego Terleckiego oraz Jakuba Suszy, pierwszego rektora gimnazjum chełmskiego, przebudowany w XVIII i XIX wieku, obecnie budynek mieszkalny. Obok znajdowała się kiedyś cerkiew p. w. św. Mikołaja, także z XVII wieku.

Pałac biskupów grekokatolickich, na południe od katedry.

Murowany, wzniesiony w latach 1711-1730, przebudowany w 1836 roku, po 1875 dobudowano skrzydło wschodnie, po 1920 przebudowano wewnątrz. Obecnie plebania rzymsko-katolicka.

Muzeum Eparchialne.

Murowane, z początków XIX wieku, posiadało bogate zbiory dotyczące życia religijnego i kulturalnego Ukraińców Chełmszczyzny, wywiezione podczas I wojny światowej do Rosji przez władze carskie, rewindykowane częściowo w okresie międzywojennym. W oparciu o te zbiory założono wówczas Muzeum Miejskie, obecnie Muzeum Okręgowe.

Gmach Bractwa Maryjnego.

Murowany, wzniesiony około 1905 roku, obecnie przedszkole.

Brama Uściłuska (zwana też Brzeską lub Klasztorną). Murowana, wzniesiona ok. 1616 roku, przebudowana w XVIII wieku, obecnie magazyn.

Zabudowania gospodarcze przybramne.

Murowane, zniszczone na przełomie XVII i XVIII wieku, wielokrotnie

przebudowywane. Obecnie częściowo zaadaptowane na mieszkania.

Kapliczka, za Bramą Uściłuską.
Murowana, z przełomu XVIII i XIX wieku.

Pozostałości grodu Daniela Romanowicza, na wysokiej górze, na północ od katedry.

Kamienno-drewniany gród na sztucznym cylindrycznym nasypie, o średnicy szczytowej platformy 40-60 m i wysokości 15 m. Pierwszy gród powstał ok. IX-X wieku. Ok. 1240 roku na tym miejscu książę ruski Daniel (Danyło) wzniósł murowany gród stołeczny. W czasie badań archeologicznych (1964-66) odkryto fundamenty cerkwi św. Jana Złotoustego i obszerne pallatium o wymiarach 22,5 × 57 m i grubości murów ok. 2 m. na gruzach pallatium w roku 1349 Kazimierz Wielki wzniósł kamienną wieżę o podstawie 5 × 5 m, natomiast na środku Wysokiej Górki w latach 1884-1928 stała cerkiew prawosławna p. w. ss. Cyryla i Metodego. Na wschód od Wysokiej Górki zachowała się zabytkowa studnia zamkowa z XIII wieku.

Cmentarz prawosławny „Na Górze”.

Użytkowany od czasów średniowiecza; od kilku lat trwają prace konserwatorskie.

Podziemia pod Górą Chełmską i miastem. Wykuwane w marglu kredowym od XVI do XVIII wieku, długości ok. 15 km, służyły za składy towarów, kryjówki podczas napadów tatarskich, a także jako miejsce pochówku znaczniejszych osób; częściowo udostępnione zwiedzającym (wejście od ulic Lubelskiej i Przedchodniej).

Cerkiew prawosławna p. w. św. Jana Teologa.

Wzniesiona w latach 1848-52 na koszt rządu carskiego, na planie krzyża, klasycystyczna, jednokondygnacyjna, jednokopułowa; użytkowana przez parafię prawosławną. Wewnątrz drewniany ikonostas z połowy XIX wieku i kilkanaście ikon z tegoż okresu oraz księgi cerkiewne z XVII-XIX wieku. Obok cerkwi murowana, dwukondygnacyjna dzwonnica. Po drugiej stronie ulicy późnoklasycystyczna, piętrowa plebania z połowy XIX wieku.

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja, ul. Lubelska 56.

Murowana z lat 1711-30, w stylu barokowym; obecnie oddział Muzeum Okręgowego.

Grekokatolickie Seminarium Duchowne, obok cerkwi, ul. Lubelska 55.

Murowane, wzniesione ok. 1800 roku, przebudowane ok. 1875 roku. Pod koniec XIX wieku wzniesiono skrzydło południowe; obecnie Liceum dla przedszkolank oraz Muzeum Okręgowe.

Cerkiew prawosławna p. w. Świętego Ducha.

Przebudowana z kościoła rzymsko-katolickiego w 1849 roku. W średniowieczu istniała ponadto w Chełmie cerkiew p. w. św. Jana Chrzciciela.

Prawosławne Seminarium Duchowne.

Wzniesione ok. 1890 roku, murowane, od 1919 roku LO im. Stefana Czarnieckiego.

Dom, w którym urodził się Mychajło Hruszewśkyj, ul. Sienkiewicza 25.

Tablica umieszczona na ścianie frontowej (wmurowana w 1991 roku) poświęcona urodzonemu tu w 1866 roku najwybitniejszemu historykowi ukraińskiemu, prezydentowi Ukrainy w latach 1917-1918. Wieża obronna w dzielnicy Bielawie, 2 km na północ od centrum miasta. Murowana, kamienna z XII/XIII wieku, wraz z podobną wieżą w Stołpiu wchodziła w skład systemu obronnego grodu chełmskiego. Jeszcze w 1885 roku miała 16,6 m wysokości, dziś zaledwie 2 m, w ruinie.

Ucrainiana

Muzeum Okręgowe, ul. Lubelska 55.

W dziale archeologicznym m. in. wykopaliska z Góry Chełmskiej, w historycznym – rękopisy, starodruki cerkiewne, militaria, w etnograficznym – stroje ukraińskie z rejonu chełmskiego, wyroby rękodzielnicze, w tym 40 krzyży kozackich, w dziale sztuki – pozostałości dawnych zbiorów Muzeum Eparchialnego, których nie wywieziono w czasie obu wojen światowych, bądź zdołano odzyskać, eksponaty sztuki ludowej, zbiór 20 obrazów urodzonego w Chełmie malarza ukraińskiego Klimenta Redko (1897-1956), oraz prace Jerzego Nowosielskiego, głównie ikony; muzeum posiada także archiwalia dotyczące miasta i niektórych parafii grekokatolickich.

Chełm – to dawna stolica księstwa Halicko-Wołyńskiego założona przez książąt ruskich. W 1237 roku książę Danyło Romanowicz wybudował tutaj gród obronny, do którego przeniósł po 1240 roku stolicę z Halicza oraz eparchię prawosławną z pobliskiego Uhruska. We władanie polskie Chełm przeszedł w roku 1387, stając się głównym miastem Ziemi Chełmskiej. W 1392 roku otrzymał prawo magdeburskie. Wiek XVII przyniósł upadek miasta (w 1648 roku zajęte było przejściowo przez wojska kozackie). Po trzecim rozbiorze Polski, do roku 1807 należał Chełm do Austrii, po podpisaniu pokoju w Tylży do Księstwa Warszawskiego, a następnie do Królestwa Polskiego, a od 1832 roku do Imperium Rosyjskiego. W 1873 roku Ukraińcy stanowili tutaj 10% ludności (530 osób). Przez cały czas, od początków XVII wieku miasto było siedzibą Eparchii grekokatolickiej, zaś po skasowaniu unii 1875 roku i wraz z napływem rosyjskiego duchowieństwa prawosławnego stało się głównym ośrodkiem rusyfikacji, nasilonej jeszcze po 1912 roku, gdy utworzono tu siedzibę guberni. W odpowiedzi nasiliły się ruchy ukrajinofilskie, zwłaszcza po 1905 roku, gdy założono towarzystwa „Proświta” i „Proświtelnoje Obszestwo Chołmskoj Rusy” wydające dwujęzyczne czasopismo „Bratśka Besida”. W latach 1920-22 Chełm stał się ukraińskim centrum kulturalnym, powstało tu kulturalno-oświatowe towarzystwo „Ridna Chata”, w latach 1920-23 wydawano gazetę „Nasze Żyttia”, kalendarze ukraińskie itp. Na początku lat dwudziestych przebywała tutaj grupa internowanych żołnierzy UNR (petlurowców), która niewątpliwie przyczyniła się do uaktywnienia społeczności ukraińskiej Chełma, co zostało wkrótce zahamowane przez administrację polską. Ponowne odrodzenie życia ukraińskiego nastąpiło podczas okupacji niemieckiej; przybywali tu uciekinierzy z ziem okupowanych przez Związek Radziecki, powstał wówczas Komitet Ukraiński, Ukraiński Komitet Pomocy, Tymczasowa Rada Cerkiewna. W 1940 roku utworzono Chełmsko-Podlaską Eparchię Prawosławną z arcybiskupem Iłarionem na czele, odnowiono seminarium duchowne, przejęto sobór p. w. NMP na Górze Chełmskiej, działało szkolnictwo ukraińskie. Ten krótki okres skończył się wraz z klęską III Rzeszy. W latach 1944-47 Ukraińców wysiedlono do ZSRR (z dawnego powiatu chełmskiego – 33 195 osób) bądź na Ziemię

Odzyskane, działacze ukraińscy uchodzili na Zachód, na emigrację. Tylko nieliczni pozostali na miejscu. Obecnie istnieje tutaj parafia prawosławna i działa koło Związku Ukraińców w Polsce.

CHŁOPIATYN [Хлопятцн]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Ducha, filia parafii Oserdów.

Drewniana, zbudowana w 1863 roku, trzykondygnacyjna, trzykopołowa, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Zachowane wyposażenie wnętrza wraz z ikonostasem.

W 1938 roku żyło tu 445 Ukraińców na 490 mieszkańców (wg innych danych ok. 500 grekokatolików).

CICIBÓR DUŻY [Ціцибор]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w 1655 roku, od 1944 roku w ruinie, odbudowana po 1955 roku - obecnie kaplica rzymsko-katolicka p. w. MB Częstochowskiej.

Cmentarz grekokatolicki.

Założony około połowy XIX wieku, powierzchnia 0,16 hektara, płyta kamienna ku czci unitów potajemnie chowanych w latach 1875-1905, zachowane krzyże drewniane; zaniedbany, nieczynny.

CYCÓW [Циців]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana z lat 1863-67, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi dzwonnica murowana z 1871 roku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 689 wiernych.

CZUŁCZYCE [Чулчиці]

Cerkiew prawosławna.

Murowana z 1905 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi dzwonnica drewniana z XIX wieku. Budynki parafialne zniszczono w 1918 roku.

Zamczysko.

Pozostałość założenia obronnego z XIII/XIV wieku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 964 wiernych.

DĘBLIN [Демблін]

W okresie międzywojennym istniał tutaj obóz internowanych żołnierze ukraińskich z Armii UNR (petlurowców). Na cmentarzu pozostały mogiły niektórych z nich. Brak bliższych danych.

DŁUŻNIÓW [ДОВЖНІВ]

Cerkiew grekokatolicka p. w. Podwyższenia Krzyża Świętego, parafialna Drewniana, zbudowana w 1882 roku, monumentalna, trójkondygnacyjna, trzykopiłowa; po 1947 roku zamknięta, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi dzwonnica i brama z początków XX wieku, obie murowane. Pierwotnie wg tradycji cerkiew miała się znajdować na wzgórzu zwanym Pole.

W 1938 roku żyło tutaj 530 Ukraińców (436 grekokatolików na 680 mieszkańców wsi).

DOBRYCZE [Добратичі]

Cmentarz grekokatolicki na północ od wsi, przy drodze Kodeń – Terespol.

Założony na początku XIX wieku, powierzchnia 0,5 hektara, stan dobry; najstarszy zachowany nagrobek z 1854 roku, ogrodzenie i brama z I połowy XX wieku; obecnie czynny jako prawosławny.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła około 1000 wiernych.

DOKUDÓW [Докудів]

W 1872 roku istniała tu cerkiew, parafia grekokatolicka liczyła 687 wiernych; od 1928 do 1947 roku istniała parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

DOŁHOBRODY [Долгобороди]

Cmentarz grekokatolicki, przy drodze do Włodawy.

Założony w I połowie XIX wieku, powierzchnia 0,4 hektara, stan zachowania dobry, 52 nagrobki z XIX wieku (najstarszy z 1833); mogiła Andrzeja Błyskosza - unity, działacza niepodległościowego.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1474 wiernych.

DOŁHOBYCZÓW [Долгобичів]

Cerkiew prawosławna.

Murowana, zbudowana w 1910 roku, po 1947 nie użytkowana.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1078 wiernych.

DRATÓW [Дратів]

Cerkiew prawosławna p. w. św. Mikołaja, filialna.
Czynna; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1050 wiernych.

DUBIENKA [Дубенка]

Cerkiew prawosławna.

Murowana z czerwonej cegły, wzniesiona na początku XX wieku w stylu bizantyjsko-ruskim, pięciowieżowa, z wieżami cebulastymi, zapewne nieczynna.

Cerkiew grekokatolicka istniała na pewno w 1872 roku, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 1108 wiernych; brak bliższych danych.

GDESZYN [Гдешин]

Cerkiew prawosławna p. w. Opieki NMP.

Drewniana z 1896 roku, w stylu bizantyjsko-prawosławnym, przebudowana i rozbudowana w roku 1925. Od 1921 roku kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi murowana dzwonnica z początków XIX wieku, typu brogowego oraz murowana brama z tegoż okresu.

Cmentarz przycerkiewny, brak bliższych danych.

Mogiła żołnierzy UHA, w lesie, w rejonie przysiółka Kozacka Wola.

Usypana w czasie II wojny światowej, później grzebano tutaj także poległych żołnierzy UPA.

GOŁĘBIE [Голуби]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1876 roku, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 972 wiernych. W latach 1937-39 istniała tu parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

GRABOWIEC [Грабівець]

Cerkiew grekokatolicka.

Istniała w roku 1872, po II wojnie światowej zamieniona na kościół rzymsko-katolicki.

Ucrainiana.

Izba pamiątek. Posiada m. in. zbiory dotyczące dziejów miejscowości oraz przedmioty sztuki ludowej.

W XIII wieku był tu zamek obronny. Od 1447 roku Grabowiec posiadał prawa miejskie. W okresie międzywojennym większość mieszkańców wsi stanowili prawosławni Ukraińcy. Po zabraniu im cerkwi i zamianie na kościół rzymsko-katolicki, od 1932 roku modlili się w adaptowanym domu Lityńskich.

W latach 1937-1939 istniała tutaj parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka). W czasie II wojny światowej powstała szkoła ukraińska oraz spółdzielnia „Zorja”. W 1942 roku Niemcy wysiedlili część rodzin ukraińskich. Kolejne wysiedlenia miały miejsce już po wojnie, pozostało jedynie kilka zasymilowanych rodzin.

HANNA [Ганна]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w latach 1739-42, obecnie kościół rzymsko-katolicki; obok cerkwi dzwonnica drewniana, zbudowana około 1739 roku, kaplica murowana z 1791 roku i plebania drewniana z 1844 roku.

Kaplica cmentarna pod wezwaniem św. Anny.

Drewniana, zbudowana w 1880 roku.

Kapliczka przy drodze do Włodawy.

Drewniana, zbudowana w 1880 roku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1389 wiernych.

HAŃSK [Ганськ]

Cerkiew prawosławna.

Wzniesiona w 1882 roku, w okresie międzywojennym zamieniona na kościół rzymsko-katolicki.

Kapliczka murowana z przełomu XVIII i XIX wieku z figurą NMP Niepokalanej z I połowy XVIII wieku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1707 wiernych.

HOLA [Голя]

Cerkiew grekokatolicka filialna p. w. św. Paraskewii.

Drewniana, zbudowana w 1702 roku, kryta gontem, w latach 1800-03 dobudowano kruchtę, a w 1943 roku, po pożarze, zmieniono strop i dach. Obecnie cerkiew filialna parafii prawosławnej p. w. św. Antoniego Pieczerskiego. Wewnątrz carskie wrota z ikonami z połowy XIX wieku. Obok cerkwi dzwonnica drewniana z XIX wieku.

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1936 roku, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Kaplica cmentarna.

Drewniana, z początku XIX wieku.

Mały skansen prywatny: wiatrak, dzwonnica, chata i stodoła.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1455 wiernych. W latach 1925-39 istniała tutaj parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka). W Holi urodził się Tadeusz Karabowicz, współczesny poeta ukraiński mieszkający w Polsce.

HORODŁO

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja.

Drewniana z 1928 roku, zbudowana jako ostatnia drewniana cerkiew na Zamojszczyźnie, obecnie kościół rzymsko-katolicki.

Miejsce po cerkwi prawosławnej zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Kapliczka drewniana z końca XIX wieku.

Horodło wymienione po raz pierwszy w 1287 roku, w 1366 było grodem. W 1473 roku istniały tutaj dwie cerkwie; w 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 907 wiernych. W latach 1937-39 istniała parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

HOROSTYTA [Горостита]

Cerkiew grekokatolicka, parafialna p. w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Drewniana, wzniesiona na przełomie XVIII i XIX wieku z fundacji Kopciów, kryta gontem, przebudowana, obecnie czynna jako prawosławna. Wewnątrz ołtarze boczne z I połowy XVII wieku, przemalowane. Obok dzwonnica drewniana z przełomu XVIII i XIX wieku, dwukondygnacyjna, kryta gontem; opodal cmentarz przycerkiewny.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 780 wiernych.

HORYSZÓW POLSKI [Горишів]

Cerkiew prawosławna.

Zbudowana w roku 1907, w okresie międzywojennym zamieniona na kościół rzymsko-katolicki; brak bliższych danych.

W 1872 roku istniała parafia grekokatolicka i liczyła 770 wiernych.

HORYSZÓW RUSKI [Горишків Руський]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, z 1824 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki.

Dom duchowieństwa prawosławnego.

Murowany z pierwszej połowy XIX wieku, obecnie sklep i klub.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 972 wiernych.

HOSTYNNE [Гостинне]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Jerzego.

Murowana, z 1778 roku, przebudowana w 1964 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 858 wiernych.

HREBENNE [Гребенне]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja, parafialna.

Drewniana, zbudowana w roku 1685, przebudowana w roku 1797, w 1905 roku dobudowano zakrystię, w latach 1956 i 1976 zmieniono pokrycie dachu. Obecnie trzykopuszowa. Po 1947 roku zamknięta, później przejęta przez kościół rzymsko-katolicki, a od 1965 roku służy również wiernym obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (jedyna na terenie województwa). Nad wejściem napis fundacyjny z 1797 roku, cyrylicą; wewnątrz pozostałości ikonostasu z XVII-XVIII wieku, ołtarz boczny i inne wyposażenie z XVIII wieku. Obok cerkwi - drewniana dzwonnica, z końca XVIII wieku, z trzema dzwonami, w tym jeden z lat 60-tych, drugi z 1982 roku (św. Włodzimierza Wielkiego). Bramka w ogrodzeniu murowana kamienna z początków XIX wieku, dwukondygnacyjna. Cmentarz przycerkiewny z zachowanymi kilkoma nagrobkami, wśród nich krzyż kamienny z XVIII lub XIX wieku. W pobliżu wzgórza cerkiewnego kamienny krzyż z XIX wieku, postawiony na pamiątkę zniesienia pańszczyzny.

Parafia i pierwsza cerkiew powstały w XV wieku. W 1938 roku było tutaj 1417 grekokatolicków (na 1630 mieszkańców wsi). Obecnie żyje tu ok. 50 rodzin ukraińskich. Do działającego tutaj Związku Ukraińców w Polsce należy 33 członków (w tym z Mostów i Żurawiec).

HRUBIESZÓW [Грубешів]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja.

Murowana, zbudowana w latach 1795-1828 przez architekta Losy de Losenau. Od 1919 roku kościół rzymsko-katolicki p. w. św. Stanisława Kostki, szkolny. Obok cerkwi murowana dzwonnica z 1866 roku oraz także drewniana plebania z początków XX wieku.

Cerkiew prawosławna p. w. Zaśnięcia NMP.

Murowana, z 1873 roku, czynna jako prawosławna, parafialna.

Ucrainiana

Muzeum regionalne.

Zbiory dotyczące historii i kultury miasta i jego okolic.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 2759 wiernych a parafia prawosławna 444 wiernych. W 1905 roku Konstantyn Łotocki (1874-1933), późniejszy dyplomata ukraiński, założył tu oddział towarzystwa „Proświta”. Przed II wojną światową w powiecie hrubieszowskim Ukraińcy grekokatolicy stanowili 37%, a rzymscy katolicy z językiem ukraińskim ojczystym 20% ludności. W czasie II wojny światowej działał tu oddział Ukraińskiego Centralnego Komitetu. W latach 1945-46 do ZSRR wysiedlono stąd 68 658 osób narodowości ukraińskiej.

HULCZE [Гільче]

Miejsce po cerkwi greckokatolickiej, parafialnej, drewnianej, zbudowanej w 1869 roku, spalonej 21 marca 1973 roku. Zachowała się drewniana dzwonnica, zapewne z XVIII wieku i część wyposażenia.

Miejsce po kaplicy greckokatolickiej z 1891 roku; brak bliższych danych.

W 1938 roku żyło tutaj 450 grekokatolików na 720 mieszkańców. Do parafii należała wieś Chochołów, gdzie było 360 grekokatolików (na 460 mieszkańców).

JABŁECZNA [Яблочин]

Monaster prawosławny p. w. św. Onufrego.

Założony w końcu XV wieku; jako jeden z nielicznych klasztorów w 1596 roku nie przyjął unii brzeskiej i aż do jej zniesienia w 1875 roku pozostał przy prawosławiu.

Obecnie istniejąca cerkiew i część klasztorna zbudowana w 1840 roku, kaplice p. w. św. Ducha i Zaśnięcia NPM (drewniane) w 1908 roku, brama-dzwonnica przy cerkwi, murowana, wzniesiona została w połowie XIX wieku. Monaster zniszczony podczas I wojny światowej, odbudowany, dotknięty pożarem w czasie II wojny światowej. Jest to jeden z dwóch czynnych obecnie w Polsce prawosławnych klasztorów męskich.

W cerkwi znajdowała się m. in. ikona św. Onufrego z XV wieku (została ona skradziona w 1991 roku). Po roku 1970 do Jabłecznej przeniesiono z Warszawy starsze klasy prawosławnego seminarium duchownego. Corocznie 25 czerwca ściągają z całej Polski tysiące wiernych na uroczystości ku czci św. Onufrego, jest to jedno z dwu najważniejszych w Polsce prawosławnych miejsc pielgrzymkowych (obok Grabarki).

Mieści się tu kancelaria biskupa prawosławnego diecezji lubelsko-chełmskiej.

Seminarium prawosławne. Murowane, zbudowane w końcu XIX wieku, przejęte przez państwo po I wojnie światowej, obecnie szkoła podstawowa.

Klasztor żeński prawosławny. Murowany, zbudowany w końcu XIX wieku, po I wojnie światowej przejęty przez państwo, obecnie mieści administrację zakładu rolnego.

We wsi kaplica prawosławna p. w. św. Ducha.

Cmentarz prawosławny, przyklasztorny, obok cerkwi.

Założony w I połowie XIX wieku, powierzchnia 0,01 hektara, stan dobry; najstarszy zachowany nagrobek z 1933 roku.

Cmentarz prawosławny, w północno-wschodniej części wsi. Założony w II połowie XIX wieku, powierzchnia 1,33 hektara, najstarszy zachowany nagrobek z 1902 roku, stan dobry, stara część zaniedbana, obecnie użytkowany przez prawosławnych i katolików.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 884 wiernych.

JABŁOŃ [Яблонь]

Cmentarz dawnej grekokatolicki, przy kościele (zapewne dawniej była to cerkiew).

Powierzchnia 0,5 hektara; czynny.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1538 wiernych.

JANÓW LUBELSKI [Янів Люблинський]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1879 roku zburzonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w dwudziestoleciu międzywojennym.

Dom zakonny ss. Służebnic NMP (obrzędku bizantyjsko-ukraińskiego), ul. Wiejska 10.

W czasie II wojny światowej działał w Janowie Ukraiński Centralny Komitet.

JANÓW PODLASKI [Янів]

Ucrainiana

Izba pamiątek Liceum Ogólnokształcącego.

Małe muzeum, powstałe ze zbiorów Witolda Piaseckiego: stroje ludowe ukraińskie i kolekcja przedmiotów kultury materialnej regionu.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła około 950 wiernych.

W okolicach Janowa w czasie II wojny światowej walczył ukraiński oddział partyzancki w sile ok. 500 żołnierzy, zwany „Poliśka Sicz”.

JARCZÓW [Ярчів]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, wzniesiona ok. 1755 roku (wg tradycji zbudowana w początkach XVII wieku) kilkakrotnie remontowana, około 1870 roku zamieniona na prawosławną, a w 1921 roku na kościół rzymsko-katolicki. Wewnątrz częściowo zachowane oryginalne cerkiewne wyposażenie. Planuje się przeniesienie cerkwi do Przewłoki.

KAMIEŃ [Камень]

Cerkiew grekokatolicka istniała na pewno w roku 1872, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 320 wiernych; brak bliższych danych.

KAMIONKA (Kamianka) [Кам'янка]

Miejsce po drewnianej cerkwi greckokatolickiej, z 1920 roku p. w. św. Mikołaja, zniszczonej zapewne po 1947 roku. Na przycerkiewnym cmentarzu zachowały się dwa kamienne krzyże, jeden z 1903 roku.

Wieś lokowana na prawie wołoskim przed 1526 rokiem. W 1936 roku było tu 445 grekokatolików, działała jednoklasowa, dwujęzyczna szkoła i czytelnia im. M. Kaczkowskiego.

Obecnie wieś w ogóle nie istnieje.

KOBYLANY [Кобиляни]

Cerkiew prawosławna parafialna p. w. Opieki MB.
Murowana, zbudowana pod koniec XIX wieku; czynna.

Cmentarz prawosławny. Brak bliższych danych; czynny.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 817 wiernych.

KODEŃ [Кодень]

Cerkiew prawosławna p. w. św. Ducha, opodal ruin dawnego zamku książąt Sapiehów.

Murowana, gotycko-renesansowa z barokową fasadą, zbudowana w 1540 roku, dawna zamkowa, fundacji księcia Pawła Sapiehy; obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. Świętego Ducha; w kościele ikona Chrystusa Pantokratora z XVII wieku oraz nagrobek księcia Iwana Sapiehy z 1520 roku z napisem w języku ruskim (ukraińskim).

Kościół p. w. św. Anny. Murowany, zbudowany w 1636 roku, w 1656 odbudowany po zniszczeniach wojennych, w 1875 roku przerobiony na cerkiew prawosławną, po 1918 roku ponownie kościół rzymsko-katolicki. W ołtarzu głównym cudowny obraz Matki Boskiej Kodeńskiej (przywieziony w 1630 roku przez Mikołaja Sapiehę z Watykanu).

Cmentarz prawosławny, ul. Terespolska.
Brak bliższych danych.

Najstarsza ruska nazwa miejscowości: Todeń.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 2700 wiernych; od 1932 roku do II wojny światowej istniała tu parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka). Obecnie jest parafia prawosławna.

KONSTANTYNÓW [Константинів]

Cerkiew grekokatolicka.

Zbudowana w XIX wieku, w 1938 roku w czasie akcji rewindykacyjnej władz polskich przebudowana na szkołę.

Cmentarz prawosławny. Brak bliższych danych; nieczynny.

Ucrainiana

Izba Pamięci, w szkole podstawowej.

Posiada materiały (dokumenty) dotyczące dziejów miejscowości oraz eksponaty etnograficzne.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 2078 wiernych; miejscowość była siedzibą dekanatu grekokatolickiego.

KORCZMIN [Корчмин]

Cerkiew grekokatolicka p. w. Trzech Króli, w zachodniej części wsi.

Drewniana, zbudowana w 1658 roku, rozbudowana około 1850 roku, trójdzielna, jednokopułowa. Po 1947 roku opuszczona, stopniowo popadła w ruinę, w 1950 roku rozebrano dobudówki. Wewnątrz mocno zatarta polichromia i napisy pochodzące z XVII-XVIII wieku. Obok cerkwi drewniana dzwonnica z II połowy XIX wieku, dwukondygnacyjna, obecnie w ruinie. W 1990 roku rozpoczęto remont zespołu cerkiewnego.

Cerkiew grekokatolicka p. w. Objawienia Pańskiego, w środku wsi.

Wybudowana w 1858 roku, obecnie zapewne nie istnieje; brak bliższych danych. Obok cerkwi w okresie międzywojennym był dom parafialny, w którym mieściła się też czytelnia im. M. Kaczkowskiego, założona w 1909 roku.

Kaplica grekokatolicka, pod lasem, na południe od wsi.

Drewniana z 1863 roku, zniszczona zapewne po II wojnie światowej.

Dom Ludowy.

Zbudowany zapewne ok. 1930 roku, mieściły się w nim mleczarnia i czytelnia „Proświty”, założona w 1889 roku; brak bliższych danych.

Cmentarz cerkiewny.

Zamknięty już w okresie międzywojennym; brak bliższych danych.

Mogiła zwana „zakurhanem”, na granicy wsi Korczmin, Szczepiatyn, Korczowa.

Porosła lasem, uszkodzona; brak bliższych danych.

W okresie międzywojennym istniała tu szkoła podstawowa.

W 1938 roku było tutaj 990 Ukraińców(wg innych danych 1031) na 1170 mieszkańców wsi.

KOSTOMŁOTY [Костомолоти]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana na przełomie XVII/XVIII wieku, gruntownie przebudowana i powiększona w 1852 roku, po 1875 roku prawosławna, od 1927 roku neounicka p. w. św. Nikity – obecnie jedyna w Polsce parafia tego obrządku; zachowane oryginalne wyposażenie wnętrza łącznie z ikonostasem. Obok cerkwi drewniana plebania z połowy XIX wieku.

Cmentarz grekokatolicki.

Założony zapewne w XIX wieku, czynny; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 531 wiernych; obecnie czynna parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka). W Kostomłotach urodził się Wasyli Dmytriuk (1890-1973), w latach 1922-27 poseł na Sejm RP z Polesia, podczas II wojny światowej lekarz Słobodzkiego Hajdamackiego Kosza UNR.

KRASNYSTAW [Красностав]

Cerkiew grekokatolicka istniała na pewno w roku 1872, było tutaj wtedy 918 wiernych; brak bliższych danych.

Ucrainiana

Muzeum Regionalne, ul. Nocznickiego 3.

Zbiory obrazujące tradycje rejonu krasnystawskiego. Wojewódzkie Archiwum Państwowe, Oddział WAP Lublin, ul. 1 Maja 1. Archiwalia dotyczące rejonu.

Na przestrzeni wieków miasto i jego rejon ulegało polonizacji i w roku 1943 powiat zamieszkiwało zaledwie ok. 5200 Ukraińców, czyli mniej niż 4% wszystkich mieszkańców. W czasie II wojny światowej w Krasnymstawie działała delegatura Ukraińskiego Centralnego Komitetu. Nabożeństwa grekokatolickie odprawiano w pomieszczeniach przy ulicy Rzemieśniczej 21, później przy Rynku 12. Po wojnie, w latach 1945-46 do ZSRR wysiedlono z powiatu krasnystawskiego 2707 osób narodowości ukraińskiej.

KRAŚNICZYN [Красничин]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, zbudowana w latach 1840-57, w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 zamieniona na kościół rzymsko-katolicki; w okresie okupacji niemieckiej przejściowo użytkowana przez Ukraińców. Obok cerkwi murowana dzwonnica z 1900 roku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 623 wiernych. W 1943 roku w Kraśniczynie i Czajkach było 2390 Ukraińców (29,2% mieszkańców).

KRYŁÓW [Крилів]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1911 roku zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

W 1972 roku parafia grekokatolicka liczyła 952 wiernych.

KSIĘŻOPOL [Княжніль]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, zbudowana w 1857 roku, uszkodzona w 1915 roku. W 1924 roku przebudowano wieże i dach. Obecnie użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki, obok cerkwi murowana dzwonnica z 1858 roku.

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1937 roku, zburzonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 2183 wiernych.

LEŚNA PODLASKA [Лісна]

Kościół parafialny p. w. św. Piotra i Pawła i Narodzenia NMP, w klasztorze paulinów.

Murowany, zbudowany w 1752 roku, przebudowany na cerkiew prawosławną w 1881 roku, po I wojnie światowej ponownie kościół rzymsko-katolicki, w 1923 roku usunięto kopuły cerkiewne. Obok cerkwi zespół gospodarczy dawnego żeńskiego klasztoru prawosławnego, wzniesiony około 1910 roku, obecnie w dyspozycji Technikum Ochrony Roślin.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 234 wiernych.

LUBLIN [Люблин]

Cerkiew grekokatolicka oo. Bazylianów p. w. Przemienienia Pańskiego, ul. Ruska. Murowana, wzniesiona w latach 1607-33, przebudowana, po 1875 roku zamieniona na prawosławną; czynna jako świątynia prawosławna, parafialna do dziś, wewnątrz odnowiony ikonostas.

Kaplica prawosławna cmentarna p. w. Świętych Niosących Wonności, ul. Lipowa 13.

Brak bliższych danych.

Cerkiew prawosławna p. w. św. Jozafata, ul. Zielona.

Wzniesiona w XIX wieku przez kupców greckich, użytkowana obecnie przez kościół rzymsko-katolicki. Od 1986 roku odprawiane są tutaj nabożeństwa w obrządku bizantyjsko-ukraińskim (grekokatolickim).

Wyższe seminarium Duchowne, ul. Kardynała S. Wyszyńskiego 6.

Począwszy od lat siedemdziesiątych kształcą się tutaj klerycy obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (grekokatolickiego), w ostatnich latach również z Ukrainy. W seminarium mieści się także kaplica bizantyjsko-ukraińska.

Kaplica Zamkowa p. w. Świętej Trójcy, na Wzgórzu Zamkowym.

Murowana, wzniesiona w II połowie XIV wieku, najcenniejsza część dawnego zamku, z polichromią z początków XV wieku, wykonaną przez malarzy ruskich na zamówienie króla Władysława Jagiełły. Polichromię ukończył w roku 1418 mistrz Andrzej. Jest to najlepiej zachowany w Polsce przykład malarstwa rusko-bizantyjskiego w świątyni gotyckiej (obecnie trwają prace konserwatorskie).

Stary Ratusz, tzw. Trybunał, Rynek 1.

Murowany, wzniesiony zapewne na początku XV wieku, przebudowany, od 1579 roku siedziba Trybunału Koronnego, najwyższej instancji sądowniczej dla dawnej Polski południowej i zachodnich ziem Ukrainy.

Więzienie

W latach 1944-56 przetrzymywano tutaj kilkuset Ukraińców oskarżonych, najczęściej bezpodstawnie, o współpracę z UPA.

Ucrainiana

- Kościół oo. Dominikanów.

Znajduje się tutaj obraz przedstawiający odwrót Kozaków Chmielnickiego spod Lublina w 1648 roku.

- Muzeum Okręgowe, Zamek, ul. Zamkowa 9.

Zbiory dotyczące kultury ludowej Chełmszczyzny i Podlasia.

- Muzeum Okręgowe, Oddział J. Czechowicza, ul. G. Narutowicza 10.

Dział rękopisów posiada m. in. listy pisarzy ukraińskich.

- Muzeum Wsi Lubelskiej (skansen), ul. Warszawska 96.

Posiada około sto obiektów, w tym także z Podlasia i Chełmszczyzny.

- Wojewódzkie Archiwum Państwowe, ul. Trybunalska 13.

Materiały dotyczące rokowań wojewody A. Kisiela z Bohdanem Chmielnickim (zbiory Jankowskich).

- Biblioteka Główna Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie.

Archiwum Lubomirskich z Przeworska (XVIII-XIX w.).

- Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Sekcja Rękopisów, ul. F. Chopina 27.

Zbiory Kapituły Grekokatolickiej w Przemyślu, m. in. księgi liturgiczne z XVI-XVII wieku, przekazane w rok 1946.

- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego, ul. M. Buczka 6.

Rękopisy cyryliczne, w tym bazylikańskie z Białej Podlaskiej oraz dokumenty biskupstw grekokatolickich w Chełmie, Lwowie, Przemyślu oraz Brześciu z XVI-XVIII wieku.

W wieku XIII i I połowie XIV wieku Lublin kilkakrotnie dostawał się w ręce ukraińskie; m. in. w 1244 roku zdobył go (przejściowo) Książę Halicko-wołyński Danił Romanowicz, a w latach 1289-1302 jego syn Lew. Lublin wchodził wówczas w skład państwa halicko-wołyńskiego. W 1655 roku zajęty został przez wojska moskiewskie (z pomocą Kozaków hetmana Danyła Wyhowskiego). W 1872 roku parafia prawosławna liczyła 1106 wiernych, a grekokatolicka 342. W okresie międzywojennym istniała tutaj kolonia internowanych żołnierzy ukraińskich z UNR (petlurowców), działał oddział Ukraińskiego Centralnego Komitetu (miał własną bibliotekę). W latach 1947-48 w Sądzie Wojewódzkim w Lublinie (Krakowskie Przedmieście 43) wydanych zostało setki wyroków skazujących, w tym na karę śmierci, na działaczy ukraińskich i żołnierzy UPA.

W latach 1945-46 do ZSRR z powiatu lubartowskiego wysiedlono 811 osób.

W 1952 na UMCS utworzono lektorat języka ukraińskiego, w latach osiemdziesiątych zaczęło działać prężne ukraińskie środowisko studenckie, powstały zespoły wokalne-instrumentalne „Łastiwka” i „Trojanda”. W okresie powojennym Wydawnictwo Lubelskie wyróżniło się licznymi wydaniem tłumaczeń literatury ukraińskiej.

LUBYCZA KRÓLEWSKA [Любича]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Paraskewii, w przysiółku Lubycza Kameralna.

Drewniana, zbudowana w XIX wieku (na bazie poprzedniej z połowy XVIII wieku), z łamanym dachem namiotowym, filia parafii Lubycza Kniазie. Po 1947 roku opuszczona, obecnie w stanie ruiny, w prezbiterium ślady polichromii. Obok ruina drewnianej dzwonnicy z 1806 roku (lub z XVIII wieku), konstrukcji słupowo-ramowej.

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Paraskewii, parafialna, w przysiółku Kniазie.

Murowana, wzniesiona zapewne w 1806 roku, monumentalna, jednokopułowa. Po 1947 roku nie użytkowana, pozbawiona dachów, obecnie w stanie ruiny; wewnątrz zachowane ślady polichromii.

Wieś lokowana na prawie wołoskim w 1420 roku, do czasu II wojny światowej posiadała prawa miejskie. W 1938 roku do cerkwi Lubycza Kniазie należało 2430 wiernych (na 2480 mieszkańców), w Lubyczy Kameralnej było 2200 grekokatolików, a w Lubyczy Królewskiej 20 na 740 mieszkańców. 4 października 1942 roku hitlerowcy rozstrzelali 45 mieszkańców wsi, w tym 31 Ukraińców.

ŁASZCZÓW [Лашів]

Cerkiew prawosławna.

Z 1878 roku, w okresie międzywojennym przejęta przez kościół rzymsko-katolicki, zniszczona zapewne w 1938 roku; brak bliższych danych.

Na cmentarzu znajduje się dzwonnica, zapewne z drugiej połowy XIX wieku.

W 1872 roku tutejsza parafia grekokatolicka liczyła 600 wiernych.

ŁOPIENNIK [Лопінник]

Miejsce po cerkwi grekokatolickiej, zapewne zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku. Z uzyskanego wtedy materiału postawiono dom mieszkalny nr 59.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 532 wiernych. W 1943 roku było tu 738 Ukraińców (10% mieszkańców).

MAŁASZEWICZE [Малашевичі]

W latach 1917-18 czynna tu była ukraińska szkoła podstawowa.

MIĄCZYN [Мячин]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, z 1824 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki.

Dom duchowieństwa prawosławnego.

Murowany z pierwszej połowy XIX wieku, obecnie sklep i klub.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 972 wiernych.

MIĘDZYRZEC PODLASKI [Межиріче]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, neoklasycystyczna, zbudowana w 1784 roku z fundacji księcia Augusta Czartoryskiego, odbudowana po pożarze w 1845 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. św. Józefa; obok cerkwi murowana dzwonnica z końca XVIII wieku.

Cerkiew grekokatolicka. Murowana, zbudowana w 1774 roku, neoklasycystyczna, obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. śś. Apostołów Piotra i Pawła; obok cerkwi murowana dzwonnica z 1774 roku.

W 1872 roku były tu dwie parafie grekokatolickie: Międzyrzec Stary i Nowy, liczące odpowiednio 2413 i 1820 wiernych.

MIRCZE [Мірче]

Cerkiew grekokatolicka p. w. ss. Kosmy i Damiana.

Murowana, zbudowana w 1814 roku, sklepienia z 1857 roku, przebudowana w 1957 i 1964 roku. Obecnie kościół rzymsko-katolicki (zapewne od 1919 roku). Obok cerkwi dzwonnica murowana, wzniesiona ok. 1914 roku.

Cmentarz.

Nagrobki z XIX wieku, brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 677 wiernych. Dnia 22 października 1943 roku z rąk polskich zginęło tutaj 26 Ukraińców.

MYCÓW [Миців]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja, filialna.

Drewniana, zbudowana w roku 1885 (lub 1865), dwukondygnacyjna, jednokopułowa; po 1947 roku zamknięta, obecnie nie użytkowana, popada w ruinę. Obok cerkwi była murowana dzwonnica z pięcioma dzwonami.

Cmentarz grekokatolicki.

Założony w XIX wieku, obecnie zapewne czynny.

W 1938 roku żyło tutaj 540 Ukraińców (412 grekokatolików na 630 mieszkańców wsi).

NEPLE [Неплі]

Posąg kamienny.

Wczesnośredniowieczny posąg, zwany „baba podlaska”, jeden z czterech posągów tego typu i z tego czasu znanych z terenu Polski, znaczenie obiektu niejasne.

Wedle ruskich kronik nad rzeką Krzną w okolicy Nepli miała miejsce w roku 981 bitwa wojsk ruskich (ukraińskich) księcia Włodzimierza Wielkiego z Polakami.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 487 wiernych.

OBSZA [Обша]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, zbudowana w 1860 roku, w 1952 pożar zniszczył kopułę, w której miejsce wybudowano wieżę; obecnie użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki.

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1937 roku, zburzonej podczas akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku.

OPOLE [Ополе]

W 1872 roku istniała cerkiew, parafia grekokatolicka liczyła 1942 wiernych.

ORTEL KRÓLEWSKI [Ортель Королівський]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w 1706 roku przez cieślę Nazarona, obecnie kościół rzymsko-katolicki.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 585 wiernych; w sąsiedniej wsi Ortel Książęcy parafia grekokatolicka w tym samym czasie liczyła 120 wiernych.

OSTRÓW LUBELSKI [Острів]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1890 roku zniszczonej w okresie międzywojennym, zapewne podczas akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1411 wiernych.

PARCZEW [Парчів]

W 1872 roku była tu cerkiew, a parafia grekokatolicka liczyła 2212 wiernych; w latach 1917-18 funkcjonowała była ukraińska szkoła podstawowa.

PAWŁÓW [Павлів]

Cerkiew grekokatolicka istniała w 1872 roku, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 674 wiernych; brak bliższych danych.

W latach 1938-39 istniała tutaj parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

PISZCZAC [Пищач]

W roku 1872 czynna tu była cerkiew, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 1833 wiernych.

POŁOSKI [Полоски]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w II połowie XIX wieku, obecnie kościół rzymsko-katolicki pod wezwaniem św. Trójcy, obok cerkwi drewniana plebania z końca XIX wieku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 751 wiernych. W latach 1925-47 istniała tu parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

POTOK GÓRNY [Потік Горішніц]

Cerkiew prawosławna. Istniała na pewno w roku 1872, parafia prawosławna liczyła wówczas 374 wiernych; brak bliższych danych.

PRATULIN [Пратулин]

Cmentarz grekokatolicki.

Rok założenia nie znany; nieczynny. Na cmentarzu tym znajduje się nagrobek z polnych gładów na zbiorowej mogile 13 unitów, którzy zginęli w 1883 roku z rąk policjantów lub żołdatów carskich (prócz 13 zabitych było wówczas około 200 rannych).

PREHORYŁE [Перегоріле]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1907 roku, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej w 1938 roku; brak bliższych danych.

RADECZNICA [Радочниця]

Klasztor prawosławny, żeński.

Istniał przed I wojną światową; zapewne w jego obrębie była cerkiew, zamieniona w 1918 roku na kościół rzymsko-katolicki.

Parafia grekokatolicka powstała w roku 1872.

RADZYŃ PODLASKI [Радзiнь Пiдляський]

Ucrainiana

Oddział Wojewódzkiego Archiwum Państwowego z Lublina, ul. Międzyrzecka 2 (Zamek). Posiada archiwalia dotyczące regionu.

W roku 1872 była tu cerkiew i siedziba dekanatu greckokatolickiego, parafia liczyła wówczas 500 wiernych. Latach 1917-18 czynna była ukraińska szkoła podstawowa. W czasie II wojny światowej działała tu Delegatura Ukraińskiego Centralnego Komitetu z Krakowa.

REJOWIEC [Рейовець]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Michała Archanioła.

Murowana, zbudowana po 1795 roku, klasycystyczna. Po II wojnie światowej nie użytkowana, zdewastowana, obecnie w ruinie. Obok dzwonnica murowana z końca XVIII wieku.

W Rejowcu urodził się Włodzimierz Ostrowski (1891-1944), ukraiński pisarz, dziennikarz, działacz społeczny i pedagog, redaktor pism: „Chołmska Ruś”, „Duchowna Besida”, współpracownik wielu gazet, autor opowiadań z życia Chełszczyzny i Wołynia (m. in. „Chołmski opowiadannia”, z 1924 r.).

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 940 wiernych; w okresie międzywojennym była tu kolonia internowanych żołnierzy UNR (petlurowców).

Rokitno [Рокитно]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w 1704 lub 1859 roku przez Zahora Teofima, obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. św. Trójcy. Zachowała się ikona z początku XVIII wieku, wyobrażająca ukrzyżowanego Chrystusa.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 416 wiernych. W XIX wieku Zygmunt Gloger odkrył tutaj kilkadziesiąt płaskich głazów, kryjących groby niewiadomego pochodzenia.

RÓŻANKA [Рожанка]

Cerkiew grekokatolicka istniała w 1872 roku, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 2225 wiernych; brak bliższych danych.

W Różance urodził się Hipacy Pocij (1541-1613), szlachcic ruski (ukraiński), biskup, a od 1599 roku Metropolita Kijowski, zwolennik i współtwórca Unii Brzeskiej. W 1595 roku jeździł w tej sprawie do Rzymu; autor licznych traktatów i polemik w obronie Unii.

SAWIN [Савин]

Miejsce po cerkwi prawosławnej zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Murowana kapliczka św. Jana Nepomucena z 1905.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 806 wiernych.

SIEDLISZCZE [Седлище]

Cerkiew prawosławna.

Zbudowana w 1910 roku, w okresie międzywojennym zamieniona na kościół rzymsko-katolicki; brak bliższych danych.

Plebania prawosławna, ul. Szpitalna 21.

Drewniana z 1926 roku, obecnie dom w zespole szpitalnym, otoczony ogrodem z przełomu XIX i XX wieku.

Ucrainiana

Izba Pamiątek przy LO posiada zbiory historyczne dotyczące osady.

SIEDLIKA [Селиська]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Mikołaja (filia parafii Hrebenne).

Murowana, zbudowana w 1902 roku, eklektyczna, jednokopułowa, na planie krzyża; po 1947 roku zajęta przez kościół rzymsko-katolicki, ale prawdopodobnie nie użytkowana. Wewnątrz zachowana górna część ikonostasu z przełomu XVII i XVIII wieku z gruntownie przemalowanymi ikonami.

Miejsce po cerkwi grekokatolickiej p. w. św. Mikołaja, drewnianej, zbudowanej w roku 1831 lub 1865, zburzonej w 1901 roku, obecnie pozostało tylko prezbiterium w ruinie. Obok cerkwi drewniana dzwonnica z 1831 roku (może być nawet wcześniejsza z XVIII wieku), dwukondygnacyjna, brak pokrycia dachu i ścian (w ruinie).

Kapliczka św. Mikołaja „Nad źródłem”, na zachód od wsi. Drewniana, zapewne z początków XX wieku, wewnątrz ikona z XVIII wieku.

W 1938 roku było tutaj 310 grekokatolików na 660 mieszkańców wsi.

SITNO [Ситно]

Cerkiew grekokatolicka.

Istniała w roku 1872, parafia liczyła 776 wiernych; brak bliższych danych.

SKIERBIESZÓW [Скербешів]

Cerkiew grekokatolicka.

Istniała w 1872 roku, parafia liczyła 910 wiernych; brak bliższych danych.

SŁAWATYCZE [Славатичі]

Cerkiew prawosławna p. w. Opieki NPM, parafialna, przy północnej pierzei rynku.

Murowana, zbudowana na przełomie XIX i XX wieku w stylu bizantyjsko-eklektycznym; czynna, obsługiwana przez duchownych z klasztoru w Jabłecznej.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 821 wiernych.

SOBIBÓR [Собібip]

Cerkiew grekokatolicka istniała w 1872 roku, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 918 wiernych.

SREBRYSCZE [Серебрище]

Miejsce po cerkwi prawosławnej zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 364 wiernych.

SOSNOWICA [Сосновиця]

Cerkiew prawosławna p. w. Świętych Piotra i Pawła.

Murowana, zbudowana na przełomie XIX i XX wieku, klasycystyczna, dwukopułowa, z wieżą nad wejściem; czynna jako prawosławna.

Kaplica cmentarna, na cmentarzu prawosławnym. Drewniana, z początków XX wieku, obecnie w ruinie.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1624 wiernych.

STĘŻYCA [Стужиця]

Cerkiew przejęta w 1938 roku przez kościół rzymsko-katolicki, w czasie II wojny światowej ponownie użytkowana przez Ukraińców; działała tutaj wtedy także szkoła ukraińska.

SULIMÓW [Сулимів]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Jana Ewangelisty, filialna.

Drewniana, z 1877 (lub 1897) roku. W 1954 roku zamieniono ganek na przedsionek, w 10 lat później usunięto kopułę. W 1981 roku dokonano dalszych przeróbek. Wewnątrz zachowane wyposażenie cerkwi wraz z ikonostasem. Od 1954 roku prawdopodobnie użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki.

W 1938 roku żyło tutaj 260 Ukraińców (wg innych danych 221 grekokatolików na 780 mieszkańców wsi).

SUSIEC [Сусець]

Miejsce (na wzgórzu Zamczysko) po cerkwi unickiej i klasztorze oo. Bazylianów, wybudowanej przez wojewodę kijowskiego Tomasza Zamoyskiego na początku XVII wieku. Cerkiew zamieniono później na kościół rzymsko-katolicki, rozebrany w roku 1796 lub 1818.

SWORY [Свори]

Cerkiew.

Drewniana, zbudowana w 1908 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. Najświętszego Serca Jezusa.

Cmentarz grekokatolicki.

Brak bliższych danych; nieczynny.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 922 wiernych.

SZCZEBRZESZYN [Щебрешин]

Cerkiew grekokatolicka.

Murowana, zbudowana w 1560 roku, remontowana w latach 1832, 1868, 1876, 1932-53; obecnie magazyn GS.

Miejsce po cerkwi prawosławnej, murowanej, z roku 1184, zburzonej w okresie międzywojennym w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku. Była to najstarsza murowana cerkiew na ziemiach polskich.

Szczebrzeszyn należał do Księstwa Halicko-Wołyńskiego, w 1352 roku w akcie króla Kazimierza Wielkiego wspomniany jest jako „ruskie miasto”, od 1366 należy do Polski.

SZCZEPIATYN [Щепятин]

Cerkiew grekokatolicka p. w. Świętej Trójcy, filia parafii Korczów, obecnie na Ukrainie.

Murowana, zbudowana w latach 1910-13, jednokopułowa, po 1947 roku zamknięta, od początku lat 80-tych użytkowana jako kaplica rzymsko-katolicka. Wewnątrz ikonostas z 1913 roku, pozostałe wyposażenie sięgające XVIII wieku. Obok cerkwi drewniana dzwonnica z 1890 roku, dwukondygnacyjna, przeniesiona z cmentarza ok. 1913 roku.

We wsi murowana figura przydrożna z 1901 roku.

W okresie międzywojennym istniały tu następujące obiekty (o których brak bliższych danych):

Drewniany dom zakonny studytów z okresu międzywojennego, dla chorych mnichów wyznania grekokatolickiego.

Dom ludowy, naprzeciw cerkwi, drewniany, mieściła się w nim czytelnia „Proświty” i kooperatywa spożywcza.

Szkoła podstawowa dwujęzyczna, w czasie wojny ukraińskojęzyczna.

Drewniane przedszkole ukraińskie prowadzone w latach 1908-38 przez siostry MP.

W 1938 roku żyło tutaj ok. 640 Ukraińców (wg innych danych 556 grekokatolików na 910 mieszkańców wsi).

SZPIKŁOSY [Шпиколоси]

Cerkiew grekokatolicka p. w. Narodzenia Chrystusa Pana.

Drewniana z 1801 roku, jednokopułowa, od 1870 roku prawosławna, od 1920 roku kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi drewniana, z 1850 roku, dwukondygnacyjna dzwonnica oraz cmentarz przycerkiewny.

Cmentarz, pod lasem.

Na nim m. in. kaplica cmentarna p. w. MB Łaskawej, murowana, z 1906 roku; brak bliższych danych.

ŚLIPCZE [Сліпче]

Miejsce po cerkwi grekokatolickiej, zamienionej na prawosławną ok. 1875 roku, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

ŚWIERŻE [Свірже]

Miejsce po cerkwi prawosławnej zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Plebania murowana z połowy XIX wieku.

Cmentarz; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 719 wiernych.

TARNAWATKA [Тарноватка]

Cerkiew prawosławna p. w. Świętej Trójcy, parafialna.

Murowana, eklektyczna, zbudowana przez architekta Syczugowa w 1880 roku. Przebudowana ok. 1920 roku, od 1921 - kościół rzymsko-katolicki. W latach 1925-1930 dobudowano wieżę i zakrystię. Wyposażenie wnętrza z XVII-XIX wieku.

Miejsce po cerkwi prawosławnej zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Plebania grekokatolicka.

Drewniana, z drugiej połowy XIX wieku.

Cmentarz cerkiewny, na wschód od wsi.

Kilka kamiennych nagrobków z XIX wieku, jeden z roku 1848 z zatartą ruską inskrypcją.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 845 wiernych. 29 stycznia 1943 roku w sąsiedniej wsi Sumin hitlerowcy rozstrzelali 45 Ukraińców, w tym 18 dzieci.

TARNOGRÓD [Тарногород]

Cerkiew prawosławna p. w. Świętej Trójcy, parafialna.
Murowana, zbudowana w latach 1870-75, nadal czynna jako prawosławna.

We wsi dwie drewniane kapliczki powstałe na przełomie XIX i XX wieku.

Ucrainiana

Izba Pamięci. Zbiory etnograficzne z okolic Tarnogrodu.

W 1872 roku parafia prawosławna liczyła 106 wiernych. W czasie drugiej wojny światowej, 2 lipca 1943 roku, Niemcy wysiedlili większość ludności wsi. W lutym 1944 roku osada została opanowana przez I Ukraińską Dywizję Partyzancką. W grudniu 1946 roku we wsi dokonała akcji zbrojnej sotnia UPA „Kałynowycza”.

TELATYN [Телятин]

Cerkiew grekokatolicka. Istniała w 1872 roku, parafia grekokatolicka liczyła wówczas 1106 wiernych; brak bliższych danych.

TERESPOL [Тереспіль]

Cerkiew prawosławna p. w. św. Apostoła Jana Teologa.

Murowana, zbudowana w końcu XVIII wieku, klasycystyczna z dzwonnica, czynna.

Cmentarz prawosławny.

Czynny, na nim kaplica zbudowana na przełomie XIX i XX wieku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 936 wiernych. W 1926 roku powstała tu (istniejąca do II wojny światowej) parafia katolicka obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounicka).

TERESZPOL [Терешполь]

Cerkiew grekokatolicka.

Istniała w roku 1872, parafia liczyła wówczas 1163 wiernych; brak bliższych danych.

TOMASZÓW LUBELSKI [Томашів]

Cerkiew prawosławna p. w. św. Mikołaja, parafialna, ul. E. Orzeszkowej.

Murowana, zbudowana w 1890 roku, trójdzielna, jednokopułowa, czynna jako prawosławna.

Plebania grekokatolicka, ul 29 listopada 18.

Murowana z kamienia z I połowy XIX wieku, po 1875 roku prawosławna, obecnie nie użytkowana.

Ucrainiana

Muzeum Regionalne, ul. 1 Maja 53.

Zbiory dotyczące archeologii, etnografii i historii regionu.

Miasto założone w 1590 roku przez Jana Zamoyskiego, w 1649 roku (Tomaszów Ordynacki) zniszczone przez Kozaków. W Tomaszowie istniały trzy drewniane cerkwie unickie: parafialna p. w. św. Jerzego, przy ul. Starocerkiewnej, wzmiankowana na początku XVII wieku, rozebrana w roku 1817; druga p. w. Wniebowzięcia NMP, na przedmieściu Szczebrzeskim; trzecia p. w. św. Mikołaja, na przedmieściu Lwowskim; dwie ostatnie były wzmiankowane w połowie XIX wieku. Drewniana kaplica prawosławna, zapewne z połowy XIX wieku, rozebrana w 1914 roku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1211 wiernych. Tomaszów leżał na polsko-ukraińskim pograniczu etnicznym. W 1931 roku na 10 400 mieszkańców było 680 Ukraińców. W powiecie tomaszowskim procent ludności ukraińskiej kształtował się następująco: 1905 rok - 43,6%, 1921 - 23,8%, 1931 - 26,8%. W czasie II wojny światowej działał tutaj Ukraiński Centralny Komitet. W latach 1945-46 z terenu powiatu wysiedlono do ZSRR 40 742 osoby.

TUROBIN [Туробин]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1882 roku, zburzonej w 1938 roku w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich.

TYSZOWCE [Тишівці]

W 1750 roku wzmiankowano trzy cerkwie unickie: parafialną i dwie filialne na przedmieściach Dębina i Zamłynin (ok. 1875 r. wszystkie zostały zamienione na cerkwie prawosławne); istniały one jeszcze w 1902 roku. Ponadto w 1871 roku wzniesiono murowaną cerkiew prawosławną. Żadna z nich nie zachowała się.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1220 wiernych.

UCHANIE [Уханє]

Miejsce po cerkwi prawosławnej z 1883 roku, zniszczonej w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich w 1938 roku; brak bliższych danych.

Dom duchowieństwa prawosławnego, ul. Partyzantów 49.

Drewniany, zbudowany w II połowie XIX wieku. Obecnie budynek mieszkalny.

Kapliczka św. Jana Nepomucena, drewniana z I połowy XIX wieku.

We wsi znajduje się szkoła podstawowa, drewniana, z II połowy XIX wieku; obecnie przedszkole.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 800 wiernych.

UHRUSK [Угруськ]

Cerkiew grekokatolicka, filialna p. w. Zaśnięcia NMP.
Murowana, wzniesiona w 1849 roku, obecnie czynna jako prawosławna.

Za czasów Rusi Kijowskiej Uhrusk był siedzibą biskupstwa prawosławnego, przeniesionego następnie przez księcia Daniłę do Chełma.
W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 541 wiernych.

ULHÓWEK [Ульгівок]

Miejsce po drewnianej cerkwi greckokatolickiej p. w. św. Mikołaja, parafialnej, zbudowanej w 1856 roku; brak bliższych danych.

Kapliczka św. Piotra, drewniana z II połowy XIX wieku.

Dom Ludowy.

Zbudowany w okresie międzywojennym przez organizację ukraińską „Proświta”, w którym mieściła się kooperatywa i inne ukraińskie organizacje; brak bliższych danych.

W 1938 roku żyło tutaj ok. 1300 Ukraińców na 1490 mieszkańców wsi (wg innych danych 1500 grekokatolików). W Ulhówku miał swoją kryjówkę dowódca UPA na Polskę Mirosław Onyszkiewicz „Orest”.

UŚCIMÓW [Устимів]

Cerkiew prawosławna, istniała w okresie międzywojennym; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 1119 wiernych.

WERBKOWICE [Вербковичі]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Michała Archanioła.

Drewniana z 1864 roku, przebudowana po 1875 roku, w 1951 roku dobudowano zakrystię, a od 1919 kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi dzwonnica drewniana typu brogowego oraz cmentarz przycerkiewny.

W roku 1872 parafia grekokatolicka liczyła 1086 wiernych.

WIERZBICA [Вербица]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Michała Archanioła, parafialna.

Drewniana, zbudowana w 1887 roku, monumentalna, trójdzielna, trójkondygnacyjna, trzykokułowa, po 1947 roku zamknięta, następnie zamieniona na magazyn nawozów sztucznych, obecnie nie użytkowana, zrujnowana (brak części dachu i ściany), grozi zawaleniem.

Wewnątrz widoczna polichromia powstała po 1887 roku.

Kaplica grekokatolicka, odpustowa.

Wybudowana w roku 1836; brak bliższych danych.

Kaplica grobowa Lityńskich, obok cerkwi.

Murowana z 1860 roku, odbudowana i częściowo przebudowana w roku 1982. Po 1947 użytkowana jako magazyn, obecnie przez kościół rzymsko-katolicki; pod kaplicą krypta grobowa.

Cmentarz grekokatolicki, 500 m na południe od cerkwi, przy granicy państwa.

Zachowanych kilkaset nagrobków, w tym wiele oryginalnych bruśniańskich z XIX wieku w dobrym stanie, dwie kwatery żołnierzy ukraińskich poległych za wolność Ukrainy w latach 1918-19. We wsi, w 1940 roku, usypane zostały dwie mogiły z krzyżami na cześć Tarasa Szewczenki i bohaterów Ukrainy, zniszczone w 1947 roku.

W 1938 roku parafia liczyła 2030 wiernych na 2110 mieszkańców.

WISZNIÓW [Вишнів]

Cerkiew grekokatolicka p. w. Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela.

Drewniana, zbudowana w roku 1850 w stylu bizantyjsko-rosyjskim, przebudowana w 1875. Od 1922 roku kościół rzymsko-katolicki.

We wsi znajduje się drewniany budynek ukraińskiej szkoły podstawowej, z XIX wieku, obecnie Dom Seniora.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 991 wiernych.

WITOROŹ [Виторож]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana w 1739 roku, restaurowana po 1919 roku, obecnie kościół rzymsko-katolicki p. w. św. Michała, obok cerkwi dzwonnica drewniana z XVIII wieku.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 430 wiernych.

WITULIN [Вітулин]

Pierwsza cerkiew grekokatolicka spłonęła w 1648 roku podczas najazdu Kozaków Chmielnickiego; w 1872 roku czynna była cerkiew grekokatolicka, parafia liczyła 548 osób.

WITULIN [Вітулин]

Pierwsza cerkiew grekokatolicka spłonęła w 1648 roku podczas najazdu Kozaków Chmielnickiego; w 1872 roku czynna była cerkiew grekokatolicka, parafia liczyła 548 osób.

WŁODAWA [Володава]

Cerkiew prawosławna, z roku 1842 roku,
klasycystyczna, jednokondygnacyjna, jednokopułowa, po roku 1875 roku
przebudowana, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Wewnątrz polichromia z połowy
XIX wieku, ikonostas z 1843 roku oraz ikony z XVII i XVIII wieku.

Cerkiew prawosławna p. w. Narodzenia NMP, parafialna, ul. 1 Maja 15a.
Czynna jako prawosławna; brak bliższych danych.

Kaplica prawosławna, na cmentarzu.
Murowana, wzniesiona w połowie XIX wieku.

Świetlica Związku Ukraińców w Polsce, ul. Zielona 6. Siedziba Zarządu Koła.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 2081 wiernych, zaś parafia obecnej
dzielnicy Orchówek 1068 i tam także znajdowała się cerkiew grekokatolicka. W
latach 1939-44 we Włodawie działały: Ukraiński Komitet, Ukraiński Centralny
Komitet, Powiatowy Sojuz Ukraińskich Kooperatyw, Towarzystwo „Szkoła” oraz
funkcjonowała Ukraińska Szkoła Handlowa, w której pracował jako nauczyciel poeta
ukraiński Serhij Kuszniereńko. Przed II wojną światową w powiecie włodawskim
Ukraińcy stanowili 57% ogółu ludności (w tym 30% to rzymscy katolicy z ukraińskim
językiem ojczystym).

W latach 1945-46 do ZSRR wysiedlono stąd 25030 osób narodowości ukraińskiej.

WOHYŃ [Вохинь]

Cerkiew prawosławna.

Zbudowana w 1893 roku, w okresie międzywojennym zamieniona na kościół rzymsko-katolicki.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 916 wiernych.

WOJSŁAWICE [Войславичі]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Eliasza Proroka.

Murowana z 1784 roku, barokowa, jednokondygnacyjna, przebudowana w roku 1950 i od tego czasu użytkowana jako magazyn muzeum chełmskiego. Obok dzwonnica murowana z 1870 roku, czterokondygnacyjna, zwieńczona kopułą, zapewne opuszczona.

Plebania prawosławna, ul. Grabowiecka 25. Drewniana z 1900 roku, przebudowana około 1940 roku, obecnie dom prywatny.

Pięć kapliczek murowanych z 1762 roku; brak bliższych danych.

W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 839 wiernych.

ZAMOŚĆ [Замостя]

Klasztor i cerkiew prawosławna p. w. św. Mikołaja.

Murowany, zbudowany w latach 1589-1606 przez architektów: Jana Jaroszewicza i Jana Wolffa; wieża pochodzi z lata 1690-99. W roku 1764 dobudowano zakrystię i skarbiec. Wielokrotnie remontowana. Od XVII do XIX wieku użytkowana przez oo. Bazylianów (obok cerkwi istniał także klasztor), w okresie międzywojennym użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki, obecnie w administracji oo. Redemptorystów; do I wojny światowej znajdował się tutaj drewniany krzyż z I połowy XV wieku podarowany przez patriarchę Konstantynopola, z którego inicjatywy cerkiew ta została wzniesiona.

Cerkiew prawosławna p. w. św. Zbawiciela (Spasa), ul. Lubelska.

Murowana, zbudowana w 1911 roku, przebudowana po 1918 roku i w latach trzydziestych, obecnie kościół rzymsko-katolicki (prawdopodobnie od 1918 roku).

Cerkiew prawosławna p. w. św. Mikołaja, parafialna, ul. Odrodzenia, na cmentarzu prawosławnym.

Murowana, wzniesiona w latach 1989-92 na miejscu drewnianej kapliczki, zniszczonej w 1938 roku w ramach akcji rewindykacyjnej władz polskich. Wewnątrz znajduje się współczesny półkolista ikonostas wykonany przez Mikołaja Panczyka z Poczajowa i Piotra Klimuka z Łucka na Ukrainie. Do parafii należy kilkudziesięciu wiernych z Kosobud, Potoczka Szewli, Łazisk, Boratycz i Krasnobrodu.

Cmentarz przycerkiewny zniszczony w 1981 roku.

Prawosławna cerkiew p. w. Wniebowstąpienia, na zamku. Istniała tu już przed 1580 rokiem.

Ucrainiana

-Muzeum Okręgowe, ul. Ormiańska 26.

Zbiory dotyczące historii i etnografii Zamojszczyzny.

- Wojewódzkie Archiwum Państwowe, ul. B. Moranda 4.

Archiwalia dotyczące województwa.

W XVI wieku w Akademii Zamojskiej studiowali tak wybitni Ukraińcy, jak: K. Sakowycz, S. Kosiw, I. Trofymowycz. Wychowywał się tutaj Pawło Chanenko, syn hetmana prawobrzeżnej Ukrainy, Michała Chanenki. W 1648 roku miasto oblegały wojska kozackie Bohdana Chmielnickiego. W 1705 roku odbył się tutaj synod cerkwi grekokatolickiej, w cerkwi p. w. św. Mikołaja, zwany zamojskim, który zmienił znacznie obrzędowość i organizację cerkwi grekokatolickiej (unickiej). W 1872 roku parafia grekokatolicka liczyła 706 wiernych, w 1907 roku było 343 wiernych. W sierpniu 1920 roku miasto było terenem walk obronnych Ukraińskiej 6 Dywizji Strzelców Siczowych pod dowództwem gen. M. Bezruczyna z bolszewicką armią konną Budionnego. Do 1944 roku przetrwała tu niewielka kolonia emigrantów ukraińskich. W powiecie zamojskim do 1945 roku żyło ok. 8000 Ukraińców, w latach 1945-46 wysiedlono do ZSRR 5480 osób.

ŻMUDŹ [Жмудь]

Cerkiew grekokatolicka.

Drewniana, zbudowana około 1753 roku (lub później). Przebudowana w II połowie XIX wieku, jednokondygnacyjna, obecnie kościół rzymsko-katolicki. Obok cerkwi dzwonnica, drewniana o nie ustalonym wieku (od XVII do XIX wieku).

W 1872 roku grekokatolicka liczyła 440 wiernych.

ŻÓŁKIEWKA [Жовківка]

Cerkiew grekokatolicka p. w. św. Michała Archanioła.

Drewniana, zbudowana w roku 1865 w stylu łemkowskim. W latach 1955-56 przeniesiona z Regionowa (dawny powiat Gorlice, woj. krośnieńskie) i przebudowana, obecnie kościół polsko-katolicki.

Kaplica cmentarna. Murowana, zbudowana w pierwszej ćwierci XX wieku.

LITERATURA

1. Bieszczady. Przewodnik, Pruszków-Olszanica 1992.
2. R. Brykowski, Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej, Ossolineum 1986.
3. R. Brykowski, W sprawie architektury cerkiewnej województwa rzeszowskiego, w: Ochrona Zabytków, R. 10, 1957.
4. Cholomskij hreko-unjatskij szematyzm, Warszawa 1872.
5. Encyclopedia of Ukraine, edited by Kubijovycz, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 1984 T. I, 1988 - T. II.
6. S. Glinka, Atlas wschodniosłowiańskich gwar Białostoczczyzny, T. I, Ossolineum 1980.
7. W. Grzesik, T. Tkaczyk, Beskid Niski. Przewodnik (od Komańczy do Bartnego), Warszawa 1992.
8. L. Hauser, Monografia miasta Przemyśla, Przemyśl 1991.
9. S. Horodynskij, Ukraiński derewjani cerkwy w Polsce, Rzym 1969.
10. O. W. Iwanasiw, Cerkwa w ruini, Toronto 1990.
11. W. Karmazyn-Kakowskij, Mystectwo Łemkiwskiej cerkwy, Rzym 1975.
12. U. Janicka-Krzywda, Kaliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia, Warszawa 1991.
13. Jarosławszczyzna i Zasjannia, red. M. Semczyzszyn, Nowy York 1986.
14. St. Kryciński, Cerkwie w Bieszczadach, Warszawa 1991.
15. St. Kryciński, Drewniane cerkwie karpackie, Warszawa 1984.
16. St. Kryciński, Podgórze Przemyskie. Słownik krajoznawczo-historyczny, Warszawa 1992.
17. A. Kwilecki, Liczebność i rozmieszczenie grup mniejszości narodowych na Ziemiach Zachodnich, w: Przegląd Zachodni 1964/4.
18. P. Mirczuk, Ukraińska Powstańcza Armia, Monachium 1953.
19. E. Misiło, Spis tytułów prasy ukraińskiej II Rzeczypospolitej 1918-1939, Warszawa 1983.
20. A. Papierzyńska-Turek, Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939, Warszawa 1989.
21. K. Podlaski (B. Skaradziński), Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Białystok 1990.
22. A. Potocki, parafie bieszczadzkie, Przemyśl 1987.
23. Przewodnik po Polsce, Warszawa 1991.
24. S. Rospond, Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, Wrocław 1984.
25. W. A. Serczyk, Historia Ukrainy, Wrocław 1990.
26. Szematyzm hreko-katołyckoho duchowenstwa Apostolskoi Administracji Łemkiwsczyzny 1936, Lwów 1936
27. Szematyzm hreko-katołyckoho duchowenstwa złączonych Eparchij Premyskoi, Sambirskoi i Sjanickoi na rik boziej 1938-1939, Przemyśl 1938.
28. A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, Droga do nikąd, Warszawa 1973.
29. J. Tomaszewski, Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939, Warszawa 1985.
30. R. Torzecki, Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929, Kraków 1989.
31. M. Truchan, Ukraińcy w polszczy piśla druhoi switowoi wojny (1944-1984), Monachium 1985.
32. Ukraina i polszczy. Miż mynułym i majbutnim, red. A. Pawłyszyn, Lwów 1991.

33. Ukrainskyj Radjanskyj Encykłopedycznyj Słownyk, T. I-III, Kijów 1986-87.

W pracy wykorzystano też liczne materiały zawarte m. in. w takich wydawnictwach periodycznych jak:

1. Błahowist Misjanczyk Ukrainskoi Katołyckoi Cerkwy w Polsce, od 1991.
2. Cerkownyj Kałendar, wyd. przez cerkiew prawosławną (wydania z lat 1969-90)
3. Hreko-ktłyckij cerkownyj kałendar, Warszawa 1987, 1988, 1989, 1990.
4. Kałendar Błahowista 1992, Górowo Ławeckie 1992.
5. Katalogi dokumentacji i prac konserwatorskich PP PKŻ.
6. Katalog zabytków sztuki w Polsce, seria stara, wyd. 1950-80 i seria nowa, od 1977.
7. Nasze Słowo, warszawa 1985-1992.
8. zabytki architektury i budownictwa w Polsce, od 1984.
9. Zustriczi, od 1990.